

Foto: Ambaixada de 1883

Música, pólvora i desembarc

Exposició
sobre les festes
de Moros i Cristians
de La Vila Joiosa

Música, pólvora i desembarc

Exposició
sobre les festes
de Moros i Cristians
de la Vila Joiosa

Gràcies a Chocolates Valor per la seua col·laboració en la conservació i difusió del patrimoni cultural de la Vila Joiosa, especialment en l'edició d'aquest catàleg de l'exposició «Música, pólvora i desembarc».

Textos

Carmina Bonmatí Lledó
Marta Llinares Zaragoza
Antonio Espinosa Ruiz
Albert Alcaraz i Santonja

Traducció al valencià

Agustí Mayor

Fitxes

Carmina Bonmatí Lledó
Amanda Marcos González
Antonio Espinosa Ruiz
Albert Alcaraz i Santonja
Marta Llinares Zaragoza
Amalia Yuste Galán (Arxiu Històric-Museu de la Societat Estatal de Loteries i Apostes de l'Estat)
Museu Marítim Barcelona
Susana García Ramírez (Museu Naval de Madrid)

Edita

Onda Cero Marina Baixa
Ajuntament de La Vila Joiosa

Disseny i maquetació

QCCREATIVOS, S.L.

Impressió

Llinares Impressors, S.L.

Va escriure Rafael Martí de Vicià en 1564: “En tots aquests valerosos fets no permeten els de la Vila Joiosa que alguns d’ells es nomenen capitans, per no donar avantatge a ningú ni més part de la glòria, sinó que tots fan un cos comú i mixt en voluntat i valdre i que la glòria i honor de les victòries siguin atribuïdes a tots els veïns de la Vila, ja que tots la guanyen i mereixen.”

Em consta que aquesta exposició ha estat això, un esforç coral de la Vila, on tothom –com també passa durant les Festes– ha fet pinya per a crear una cosa que recordarem tota la vida. Aquesta exposició ha explorat, amb un rotund èxit, un nou model de relacions socials dels museus, el “comissariat participatiu”, incorporant en igualtat de responsabilitats i de presa de decisions a professionals externs, entre els quals agraiïsc l’esforç i la implicació especialment a les comissàries i comissaris, a Onda Cero Marina Baixa, a Vilamuseu, a l’Arxiu Municipal i a l’Associació Santa Marta. Igualment a la Seu Universitària de la Universitat d’Alacant a la Vila per complementar l’esdeveniment amb interessants cicles de conferències, i als festers i festeres, empreses, companyies, associacions, museus i altres persones i entitats nacionals i internacionals que han participat i seguiran fent-ho durant els quasi tres anys que durarà la mostra.

El coneixement que aquesta exposició ens dóna sobre el significat i el perquè de tot el que succeeix a les nostres festes passarà de generació en generació. I com més es coneix una cosa, més es gaudeix.

De vegades no som conscients del que tenim. Només quatre de les més de dues-centes festes de Moros i Cristians que se celebren a Espanya estan declarades d’Interès Turístic Internacional. Una d’elles és la de la Vila. No és casualitat. Les vileres i vilers valorem molt la nostra cultura, les nostres tradicions, la nostra forma de ser i de viure la vida, i ens agrada protegir-los. Gràcies a això conservem un patrimoni material i immaterial excepcional, i alguns dels seus elements clau tenen relació directa amb la Festa i els seus orígens.

Visca Santa Marta!

Andreu Verdú
Alcalde de la Vila Joiosa

A finals de 2020 ja s'augurava, molt al nostre pesar, que estaríem un any més sense les nostres estimades festes de Moros i Cristians en Honor a Santa Marta. Per aquest motiu quan des de Vilamuseu i Onda Cero Marina Baixa ens van proposar crear una exposició sobre les nostres festes, que ens ajudés a recordar-les i ens convidés a esperar-les amb més ganes, vam acceptar el repte sense dubtar-ho.

Perquè des de l'Associació Santa Marta, entitat organitzadora d'aquestes festes, tot i la cancel·lació de les mateixes durant dos anys, hem continuat treballant en projectes de millora com la renovació dels vaixells del Desembarc, i moltes altres novetats, que ens permetisquen, esperem en 2022, tornar a disfrutar de les nostres festes de manera plena.

En aquest sentit l'exposició «Música, pólvora i desembarc» és un dels projectes que ens farà l'espera més suportable. Perquè en ella descobrirem l'origen de les nostres festes, ens submergirem en la història de les mateixes i 'viurem' la festa. D'aquesta manera quan la música torne a inundar els nostres carrers, quan les companyies tornen a obrir el quaters, quan els festers de nou passegem amb els nostres vestits de batalla ho farem més orgullosos, si és possible, de les nostres festes de Moros i Cristians.

Gràcies a totes i cadascuna de les persones que han fet possible aquesta exposició, de manera especial a tots els que, encara que siga amb només una foto, han participat en ella. Les festes son sens dubte un dels nostres majors llegats i estic segur que «Música, pólvora i desembarc», ens ajudarà a mantenir viva la seua essència.

Permeteu-me que aprofite aquestes línies per reiterar el meu agraïments a tots els festers i festeres pel suport als diferents projectes que duem a terme, us assegure que és tot un orgull poder estar al capdavant de l'Associació Santa Marta. Tot i ser anys complicats estem satisfets de continuar treballant perquè el dia que torne a sonar l'himne de la Comunitat Valenciana al finalitzar l'entrada de bandes, mirem al cel i donem les gràcies a la nostra Patrona Santa Marta per fer possible que puguem tornar a celebrar les festes.

Mentre aquest moment arriba disfruten de l'exposició «Música, pólvora i desembarc», disfruten de la festa.

Julio Moreno Marín
President Associació Santa Marta

Cada mes de juliol, des de fa tres dècades, el programa «Música, pólvora i desembarc» d'Onda Cero Marina Baixa, ha anunciat les festes de la Vila Joiosa. Ell ha estat el preàmbul de la setmana màgica vilera i per ell 'han desfilat' centenars de festers i festeres per explicar experiències, compartir il·lusions, debatre idees, explicar-nos la història, la música, la gastronomia, els diferents ingredients de la festa. Per a tots els que formem part d'aquesta casa, és satisfactori veure com any rere any, gràcies a la fidelitat dels nostres clients i oients, aquest programa ha anat creixent i convertint-se en referent, en el 'programa de la 'festa'.

En 2021 «Música, pólvora i desembarc» fa un pas més. Davant la no celebració de les festes, amb Vilamuseu i Associació Santa Marta considerem que era important posar en marxa un projecte que tornés a fer-nos reviure les nostres festes. La suma d'il·lusions, d'idees, d'hores de treball i sentiments compartits s'ha materialitzat en una exposició sobre les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa: origen, història i festa. Una exposició que esperem, al menys aquesta ha estat la nostra intenció, servisca d'una banda als vilers i vileres per conèixer millor les nostres festes i retrobar-nos amb elles amb més força quan la pandèmia ens ho permetisca. I d'altra banda als visitants desitgem que aquesta exposició els mostre unes festes úniques i esperen amb il·lusió la possibilitat de viure-les en primera persona.

Des d'Onda Cero Marina Baixa volem agrair a l'Ajuntament de la Vila Joiosa, Vilamuseu i l'Associació Santa Marta l'haver-nos permés formar part d'aquest projecte il·lusionant, i per descomptat agrair de manera especial que el nom del nostre programa done títol a aquesta exposició: «Música, pólvora i desembarc». Us assegurem que no hi ha millor regal per al seu 30 aniversari.

Gràcies també a totes les persones que han treballat perquè aquest projecte siga una realitat, a tots els vilers i vileres que han aportat les seues vivències, records, fotografies ... I gràcies de manera molt especial als nostres clients. Ells són els que cada dia fan possible que 'alcem la nostra persiana' i puguem continuar 'fent festa' a través de la ràdio.

Disfruten de l'exposició, d'aquest catàleg, del passat i present de la nostra festes, i així, quan les festes de nou estiguen als nostres carrers, assaborirem amb més intensitat cadascun dels seus instants.

Antonio Robles González
Director Onda Cero Marina Baixa

Ambaixada beduína

Foto cortesia de la família Marcet Arlándiz

Aquest catàleg recull els continguts de l'exposició «Música, pólvora i desembarc», així com les fotografies i peces més representatives d'aquesta. Ha sigut una bona ocasió per a revisar publicacions i documentació sobre les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa, i el treball ha donat els seus fruits, gràcies a la col·laboració de tantes i tantes persones, empreses i entitats. Oferim, així, un resum de la història que dóna origen a les festes i destaquem la particularitat que es tracta dels atacs barbarescos (i no l'anomenada "Reconquesta", tres segles anterior) l'època que rememoren.

Les festes de Moros i Cristians, per la seua condició excepcional d'interés turístic internacional, pel seu component històric i per ser un patrimoni immaterial de màxim interès, ja han tingut un paper destacat en diferents exposicions de Vilamuseu, com "Veus de la història", "Guardians de pedra" o "Tresors de la Vila Joiosa". La idea de fer una exposició monogràfica d'una certa envergadura sempre ha sigut present i en 2021, davant l'expectativa de passar un segon any sense festes per la pandèmia de la covid-19, era el moment més necessari i oportú.

D'altra banda, Onda Cero Marina Baixa celebra enguany el 30é aniversari del programa «Música, pólvora i desembarc» i també tenia previst realitzar una acció commemorativa important. Ens reunim per a plantejar una proposta de col·laboració, i prompte decidim que la millor opció era una exposició que recorreguera tots els aspectes de les festes: actes, companyies, música, gastronomia, etc. Com a homenatge a Onda Cero i a aquest importantíssim i ja veterà programa de ràdio, aquesta exposició porta el seu nom.

L'exposició i aquest catàleg estan pensats tant per al públic local com el visitant. Si ets vilera o viler, esperem que t'ajuden a comprendre el significat profund de les teues benvolgudes festes, donant més sentit si cap a aquests dies màgics que portes esperant tot l'any, i que portem celebrant des de fa tres segles. No és una cosa que normalment les festeres i festers ens parem a pensar, però som transmissors d'un patrimoni immaterial que passarem a la següent generació, com ens el van passar abans. Quan alguna cosa es coneix i es comprén bé, es gaudeix molt més.

Si ets visitant, vingues d'on vingues, estàs en una ciutat que no deixa a ningú indiferent, que enamora a qui la descobreix (t'ho assegurem, no és un tòpic). No en va Santa Marta és patrona de l'hostaleria i l'hospitalitat, com també de la Vila Joiosa, i a ella es dediquen les nostres festes. Almenys una vegada en la vida, vetla el 27 de juliol per a esperar a la platja a les 26 galeres i fustes corsàries, gaudeix d'un espectacle tan antic com únic i acaba desdejunant un xocolate. Mai ho oblidaràs.

La Regidoria de Patrimoni Històric a través de Vilamuseu, l'Arxiu Municipal, Onda Cero Marina Baixa i l'Associació Santa Marta, amb la col·laboració de la Regidoria de Festes i de Serveis Tècnics, així com d'altres departaments municipals, hem treballat conjuntament per a oferir a la població local i als turistes i visitants el millor de les festes

de la Vila, posant especial obstinació que tant l'espai com els continguts siguin accessibles i inclusivament per a totes les persones.

D'altra banda, es tracta d'una exposició viva, que renovarà continguts constantment ja que cada tres mesos exposarem la trajectòria de dues companyies, una mora i una cristiana, per a tractar-les en profunditat i dedicar-les l'espai que mereixen. Per aquest motiu, aquest catàleg és una primera part, l'inici d'un camí que recorrerem durant més de tres anys i que tancarem amb un segon catàleg que recollirà tot el que les companyies hagen aportat i novetats que amb seguretat aniran apareixent. Això també justifica que ara no incloquem un apartat d'agraïments, perquè quan clausurem l'exposició en tindrem una extensa llista i serà el moment de fer-lo.

Sí que hem d'expressar un agraïment especial al Museu Naval de Madrid, Arxiu Històric Museu de la Societat Estatal de Loteries i Apostes de l'Estat, Museu Marítim de Barcelona i a la Direcció General del Patrimoni Cultural i Natural del Ministeri de Cultura i Esports de Guatemala per compartir amb nosaltres peces de les seues col·leccions i material gràfic dels seus arxius, i a la Seu Universitària de la Vila Joiosa per arredonar l'esdeveniment amb un magnífic cicle de conferències. I a totes les persones, companyies de festes, empreses, entitats i departaments municipals que han posat la seua il·lusió, les seues idees, el seu treball o senzillament hagen aportat la seua foto, GRÀCIES, perquè la Vila una vegada més ha demostrat que la unió fa la força i hem fet realitat un somni.

El comissariat de l'exposició

1. LES FESTES DE MOROS I CRISTIANS DE LA VILA JOIOSA I ELS ATACS CORSARIS EN L'EDAT MODERNA

1.1. L'amenaça barbaresca

Els barbarescos van ser pirates i corsaris musulmans que tenien les seues bases en el nord d'Àfrica, anomenada aleshores Barbaria, és a dir, «terra de bàrbars».

Ja l'alba del dimarts 26 de maig de 1304, poc més de tres anys després de fundar-se Vilajoiosa, pirates granadins la van saquejar i van segrestar gran part de la població. Un testimoni va veure com desembarcaven els captius a Almeria, principal base naval nassarita, i va comptar 202 persones entre xiquets i adults. Havia sigut una esquadra de sis galeres i dos llenys. Va córrer el pànic a les costes valencianes: totes les seues poblacions des d'Alcoi a Gandia, excepte les guarnicions dels castells, van ser abandonades durant dies. (Les fonts valencianes solen escriure el nom de la Vila com va ser històricament des de la seua

fundació, com tothom la cridava, Vilajoyosa, amb la grafia antiga 'y' de la 'i' en posició de consonant, que hem actualitzat al valencià modern, que ja no usa la 'y': Vilajoiosa.)

Mapa de Piri Reis. Fet originalment l'any 932 de l'hègira (1525 dC) i dedicat al sultà Solimà I, el Magnífic, aquesta gran obra sobre navegació va ser posteriorment revisada i ampliada. El manuscrit W.658 de Walters, realitzat principalment a la fi del segle XI AH (XVII dC), es basa en la versió ampliada posterior i té uns 240 mapes i portolans exquisidament executats, que inclouen la Mediterrània. Es poden llegir Yiwza (Joiosa) i Banu Durma (Benidorm).

Obra completa: <https://art.thewalters.org/detail/19195> [accés: 1/7/2021].

Molts moriscos que havien quedat dins dels territoris conquistats pels cristians –entre ells el nou Regne de València– ajudaven els barbarescos en les seues incursions i, quan podien, fugien amb ells al Regne de Granada.

Les revoltes comandades pel cabdill andalusí de la Marina Al Azraq (1247 i 1275) havien causat greus enfrontaments amb la població islàmica al sud del Regne i les festes de Moros i Cristians d'Alcoi rememoren aquells fets, ocorreguts en el context de l'anomenada «Reconquesta». No obstant això, les festes de la Vila no recorden aqueixa època medieval, sinó els atacs barbarescos per mar, que es van intensificar després de la conquesta del Regne de Granada en 1492, és a dir, dos segles més tard, ja en el Renaixement. De fet, les muralles i les torres gaita de la Vila, com veurem, són renaixentistes, no medievals.

En 1516 el pirata Babá Aruj va arrabassar Alger als espanyols i es va proclamar sultà. Aruj s'havia fet famós

per les seues victòries navals sobre els països cristians de la Mediterrània i també per transportar musulmans fugitius des d'Espanya al nord d'Àfrica. D'ací li ve el nom de Babá ('pare') Aruj, i d'ací 'Barba-rossa'.

Un any després Aruj va renunciar al títol de sultà d'Alger per a oferir-li'l al sultà de l'imperi otomà (és a dir, turc), Solimà I, el Magnífic, que va acceptar integrar-la com una província i nomenar Aruj el seu califa (una espècie de governador). Amb la unió de les armades algeriana i otomana va començar una època de domini naval, la pitjor dels atacs barbarescos. Després de la mort d'Aruj en 1518, va prendre el relleu el seu germà Hayreddin. En 1533 el sultà el va cridar al seu costat a Constantinoble com a almirall de la flota de guerra turca, fins a la seua defunció en 1546.

A Hayreddin el va succeir en 1533 com a califa d'Alger el renegat sard Hassan Agha fins a 1545, i a aquest el fill de Hayreddin, Hassan Pasha, fins a 1572. Tot aqueix temps va durar la supremacia turca de la Mediterrània, fins a la

Mapa d'Alger, segons Braun and Hogenberg, 1575: Civitates Orbis Terrarum, vol. II, p. 59 (basat en un gravat de 1541 d'Antonio Salamanca). Imatge lliure.

batalla de Lepant en 1571. En aqueix mig segle i escaig els capitans barbarescos més famosos van ser el cristià renegat Drub 'el Diable', també dit el 'Caccia Diavolo' (Aydin Rais); 'Dragut' (Turgut Rais) o Salah Rais (que en les fonts cristianes apareix com Zalé Arráez; 'rais' significa 'almirall', és a dir, capità d'una flota).

Els majors atacs els realitzaven flotes d'entre quatre i més de vint naus, des d'uns pocs centenars fins a dos o tres mil pirates, que s'atrevien a prendre flotes mercants senceres i, fins i tot, a atacar i saquejar ciutats. D'altra banda, estava l'anomenat «cors menor», amb atacs i emboscades de poques naus a altres xicotetes i mitjanes quasi diàriament, les quals s'amagaven darrere dels accidents costaners, com ara l'illa de Benidorm o les penyes de l'Albir.

Les naus barbaresques desembarcaven bé per a realitzar operacions en terra (segrestar habitants del lloc, cremar i destruir camps i propietats, atacar una població, embarcar moriscos per a dur-los a

Barbaria...); bé per a fer aiguada, és a dir, aprovisionar-se d'aigua.

La major part dels atacs al Regne de València, durant tots aquests segles, es va produir entre Dénia i la Vila, perquè és una costa plena de cales i penya-segats en les quals es podien ocultar naus corsàries.

Els assalts i les captures de persones i navilis en les nostres costes no van cessar després de la victòria de la Lliga Santa a Lepant, però la seua pressió sobre les poblacions costaneres valencianes es va reduir, encara que en els primers anys del s. XVII van augmentar espectacularment. Aquesta va ser una de les raons de l'expulsió dels moriscos el 1609, que va donar inici a un període relativament tranquil en la costa valenciana, encara que no va cessar el cors menor. El 1637 va ocórrer l'última acció destacada en aigües valencianes i la més sonada del segle: el «sac» (saqueig) de Calp, en el qual es van emportar 290 habitants captius a Alger.

Exvot de combat naval davant de la Vila, Museu Marítim de Barcelona, inv. 1020 (fotografia de Pep Parer Farell). Dos xabecs del capità Barceló i el seu germà Joseph persegueixen en 1766 una sagetia segrestada (a dalt) i un xabec algerià (a baix) davant Bila Juiusa (Vilajoiosa). L'exvot el van pagar tres persones rescatades de la sagetia, els noms de les qual apareixen escrits baix d'aquesta.

Des de l'última part el segle XVII moltes viles costaneres, com ara la Vila, es van atrevir a expandir-se fora de les seues muralles i van nàixer els ravals mariners.

Després de la crisi demogràfica del s. XVII, la Vila va experimentar un gran creixement en el s. XVIII, de 1.525 en 1713 a 5.400 habitants en 1794, motivat, entre altres coses, per l'increment del trànsit comercial de cabotatge en xicotetes embarcacions. En la segona meitat del segle va desaparéixer la pirateria barbaresca (malgrat alguns episodis, com ara l'amenaça d'una esquadra algeriana que va assetjar el litoral mediterrani des de Cadis a Catalunya en 1765, o el combat naval davant de les costes de la Vila en 1755), i amb això va augmentar la grandària de les embarcacions mercants.

Al començament del s. XVIII l'Armada mediterrània espanyola era precària: 28 galeres, però d'aquestes només 7 eren de l'Esquadró d'Espanya –amb base a Cartagena–, i la resta era a les illes i a la península Italianes. El principal esforç defensiu del segle va ser la creació en la seua segona meitat de l'esquadra de xabecs d'Antonio Barceló i Pont

1.2 Els tipus de vaixell corsari en els segles XVI a XVIII

Com els esmentarem en diferents ocasions a partir d'ara, ens sembla oportú presentar-los breument. En primer lloc les galeres, grans vaixells de buc allargat impulsats sobretot a rem, però que també disposaven de veles, normalment llatines. En l'Edat mitjana s'havien anomenat «galea», i van començar a deixar d'usar-se com a vaixells de guerra a mitjan segle XVIII.

Les galeres eren les majors naus de la família dels «llenys» o «fustes», que comprenia vaixells similars, molt ràpids, de diferents grandàries. De vegades les paraules «lenny» (*lenny*) i «fusta» s'usaven per a referir-se a qualsevol navili, però sobretot a vaixells de guerra moguts principalment per remers. D'altres vegades

es reservaven per a les de menor grandària que la galera, com la sagetia, la galiota o la barca, per ordre decreixent de tonatge. Totes aquestes solien tindre artilleria. La sagetia s'usava també amb freqüència per al comerç.

També trobem en aigües valencianes el llaüt, una embarcació lleugera amb una vela llatina, utilitzada per a la pesca, però que de vegades s'armava per al combat.

El bergantí era un vaixell mercant o de guerra que des del s. XVI es movia normalment només a vela. Era de dos pals i en el major solia portar una vela cangrea (trapezoïdal).

Els xabecs eren vaixells molt ràpids, també de buc allargat i escàs calat, que van aparéixer al segle XV. Des d'aleshores, els corsaris barbarescos els van usar en les seues incursions. Al contrari que les galeres i fustes, s'impulsaven sobretot per veles, encara que disposaven de rem per a ajudar en les maniobres. A la fi del segle XVII se li van eliminar els rem i, normalment, portaven tres pals amb vela llatina. A mitjan segle XVIII, l'Armada espanyola va substituir les galeres per una flota de xabecs per a combatre els barbarescos. Va haver-hi xabecs espanyols i francesos que, en compte de veles triangulars, duien veles quadres en els pals major i de trinquet (de proa).

Les dificultats financeres van fer que no es tractara seriosament la creació d'una flotilla de galeres guardacostes al Regne de València fins a finals del s. XVI. No va arribar a veure la llum fins el 1618, de la mà del privat de Felip III, Francisco de Sandoval i Rojas, el Duc de Lerma. Es van armar dues galeres a càrrec del Regne per a la defensa de la costa valenciana, però la seua existència i missió va ser efímera perquè en 1620 van passar a la flota reial. Va nàixer així l'esquadra de Dénia, formada per 4 galeres, armades pel Duc (que també era Marqués de Dénia), prèvia llicència concedida per Felip III.

Model de xabec redó o xambequí de 20 canons, Museu Naval de Madrid, inv. MNM-2653. 21 x 89,5 x 21 cm. Fet en 1753 a l'arsenal de Cartagena. Molt probablement correspon a l'«Aventurer», un xabec que va participar en un combat contra naus barbaresques davant Vilajoiosa en 1755.

1.3. Els corsaris vilers

Els corsaris valencians ja eren famosos al segle XIII i la seua activitat va créixer sobretot des de 1360. Per altra banda, la pirateria nassarita va augmentar molt a la fi del segle XIV, per a decaure des de 1450 per la pressió militar castellana. Des de la presa del Regne de Granada en 1492 va ser substituïda, com déiem, per la pirateria barbaresca.

El cors era una espècie de pirateria regulada i sotmesa a l'autoritat real, encara que en la pràctica no es diferenciava molt de la pirateria normal. Ambdues eren d'iniciativa privada i buscaven un botí, no sols els carregaments de vaixells enemics sinó també el cobrament del rescat o la venda com a esclaus de persones capturades en aqueixos vaixells o en ciutats costaneres.

Les naus corsàries necessitaven llicència del batle general del Regne per delegació del monarca. Els corsaris juraven no atacar súbdits o aliats del Rei d'Aragó, ni musulmans, jueus o conversos que vingueren des de Barbaria a comerciar; però amb freqüència violaven les treves i els tractats de pau amb el regne nassarita de Granada.

Els corsaris, a més, havien de pagar impostos i depositar una fiança. La pirateria no autoritzada va ser perseguida perquè no complia aquests requisits i, a més a més, causava problemes comercials i diplomàtics. Un tal Bernat Gil d'Elx patronejava en 1413 un lleny armat amb el qual robava les embarcacions amb què es trobava, i el batle general del Regne va encarregar al de Vilajoiosa, Bernat Blasco, que reclutara ací els homes necessaris per a capturar Gil, fet que va complir ràpidament.

En teoria, el batle general del Regne era l'única persona autoritzada per a concedir llicències de cors, però en la pràctica alguns batles locals (delegats locals de l'anterior, encarregats de gestionar el patrimoni reial i recaptar els impostos de la Corona, entre ells el de Vilajoiosa) també les van donar, i a partir de 1440 es va tornar una cosa normal. Precisament, la Vila es converteix en vila reial en 1443, després d'aprovar la reina Maria els capítols d'annexió a la Corona. Des d'aleshores, els seus molins o drassanes navals van passar a ser «reials». Suposava l'entrada en un selecte club les viles del qual tenien dret a seure un representant a les Corts Valencianes pel Braç reial, i a més estaven obligades a defensar-se mútuament. Aqueix compromís mutu va permetre la victòria en el desembarcament de 1538, que commemora les Festes de Moros i Cristians.

En 1444 el batle de la Vila, Lluç de Linares, ja expedia permisos de cors a llenys d'uns 12 bancs. En els segles XVI i XVII van continuar sent freqüents les eixides de flotilles vileres a la caça d'altres barbaresques. Cal recordar ací que el port des del segle VII aC fins als anys 30 del segle XX va ser la platja de la Vila. Els vaixells fondejaven (tiraven l'ancora) enfront d'aquesta i traslladaven a o des de terra les persones i les mercaderies mitjançant bots auxiliars. No hi havia molls ni espigons construïts.

Els corsaris més famosos del sud del Regne van ser els de Dènia, la Vila, Alacant i Oriola. El batle general va atorgar llicència en tres ocasions al viler Esteve de Requena (en 1414, en 1418 amb la seua barca armada de 18 remos i en 1419 amb un lleny de 13 bancs). Des dels anys 40 del segle XV va augmentar el cors en la Vila i se citen ja vaixells més grans i amb major capacitat ofensiva, com la galiota o el bergantí, que permetien majors preses i botins.

Els corsaris de Vilajoiosa atacaven preferentment objectius musulmans i no van causar –que sapiem– massa problemes a les autoritats pels seus atacs a embarcacions cristianes. El més greu que coneixem va ocórrer en 1477, quan marins vilers van saquejar una sagetia del comte de Cardona, virrei de Sicília, carregada amb blat de mercaders barcelonins que van reclamar al rei la devolució del robat. L'embarcació havia recalat en Vilajoiosa per causa d'un temporal i el batle general la va adjudicar de bona guerra per creure que el carregament era de provençals, enemics d'Aragó. El 8 de gener de l'any següent el rei Joan II des de Barcelona, després de sentir les parts, va ordenar el batle general del Regne que es retornara el capturat i va haver de repetir l'ordre una segona vegada, perquè els vilers no se n'ocupaven.

El corsari viler Jofre Setina capitanejava una galera que en 1467 va actuar a les costes d'Almeria, associat amb un altre corsari castellà de Cartagena. Junts es van apoderar d'una galiota valenciana i per aquest

motiu el rei va expedir una ordre de presó per a tots dos i de devolució del carregament.

Particularment temuts per la seua violència eren Domingo Mingot i Antonet Goçalbo, patrons d'un lleny de 13 bancs de la Vila, que terroritzaven la costa. Amb la complicitat d'un dels mariners, de Cullera, la nau va ser capturada per les autoritats forals en 1418, subhastada l'any següent i adjudicada al corsari viler Esteve de Requena per 1.100 sous.

Per a impulsar el cors valencià, el rei va emetre en

Torre de l'Aguiló.

1560 una ordre en la qual renunciava al cinqué reial, un impost consistent en la cinquena part del valor de tot el capturat. Això va animar els pescadors de Vilajoiosa a capturar dues fragates mores en 1560 i 1562. De fet, en aquesta vila el cors era amb freqüència un complement a l'economia familiar i s'utilitzaven les mateixes barques de pesca per a acaçar naus enemigues que rondaven aquestes mars.

Rafael Martí de Viciano (1546), Gaspar Escolano (1610) i altres fonts recullen multitud d'accions dels corsaris vilers en els segles XV a XVII. En 1644 el Síndic de la Vila informava el rei que molts veïns de la població es dedicaven al cors amb les seues barques i que hi solien navegar durant dies. El Síndic explicava que ho feien perquè la vida era pobra i que aqueixa necessitat deixava la població indefensa davant els barbarescos.

1.4. El desembarcament de 1538: una gesta que va donar la volta al Regne

Per al coneixement dels desembarcaments de 1538 i 1543 ha sigut fonamental la contribució de Vicente Márquez (2009 i 2016), en les publicacions del qual ens basarem.

En 1527 el batle general havia demanat el picapedrer de Xàtiva Pedro Alvarado que visitara les muralles de la Vila i ell el va informar del seu mal estat, de la falta d'artilleria, i que era necessari construir dues torres en la part de la mar, fer troneres, sageteres i garites, i reposar merlets. L'any següent el mateix batle general va visitar la Vila i els jurats el van advertir que la ciutat no podia costejar aqueixes obres. El virrei, conscient de la seua necessitat, les va signar amb el mestre Martín en 1535, però en 1538 encara no s'havien iniciat. Així va afrontar la Vila el gran atac de 1538.

Diuen les fonts que el mateix califa d'Alger, Hassan Agha, comandava la flota de vint-i-sis fustes, entre aquestes quatre galeres. S'havia albirat amb

determinació de saquejar la Vila, però es va trobar amb una flotilla de vaixells mercants i de pesca, els va prendre i se'n va desentendre temporalment. En els vaixells capturats van carregar mil dos-cents moriscos fugitius i els van dur a Alger, però la flota barbaresca va quedar a la vista de Calp, encara que tot indicava que pretenia caure sobre la Vila, com efectivament va ocórrer l'alba del 29 de juliol.

Dibuix del «Llibre tercer de la Chronyca de la inclita i coronada ciutat i Reyno de València» de Rafael Martí de Viciano (1564, pàg. 361). Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu / Biblioteca Valenciana Digital (*BIVALDI), signatura XVI/46. Representa, sens dubte, l'atac de 1538, que estava en l'imaginari col·lectiu de la població valenciana com una gesta assenyalada.

Gaspar Sanz, capità de guerra, va ser designat per Joan Llorenç de Vilarrasa, governador de la Governació de Xàtiva, per a dirigir la defensa de la Vila. El governador li havia enviat per ordre del virrei 90 arcabussers del socors de les viles reials (probablement, de Penàguila, Xixona, Alcoi, Cocentaina i Biar, que n'eren les més pròximes), i amb els vilers sumaven 350 homes armats.

El 30 de juliol els jurats de la Vila escriuen al governador Vilarrasa:

En lo dia de ahir dilluns remeterem un correu a Sa Excel·lència notificantli com la armada era davant la Vila y en ser despedit lo correu, de fet comensaren a darnos bateria por la mar molt grandíssima (...). Los tirs pasaven la muralla y cases de dita vila, que sa trobat pedra de pes de tres arrobes y dotze lliures y altres de arrova y mitja y

Bala de pedra de la Guerra de les Germanies, Inv. Vilamuseu 022835, del 1521 aprox. Trobada en una excavació arqueològica a la plaça de la Generalitat de la Vila. Fa 6,5 centímetres i pesa 427 grams, 1 lliura i quart valenciana (una lliura pesava 355 grams). L'artilleria de les muralles de la Vila en la primera meitat del segle XVI era de xicotets canons anomenats «sacres», que disparaven bales d'aquest calibre.

Bolaños. Projectils de pedra procedents del conjunt històric de la Vila Joiosa. Vilamuseu, inv. 000521 i 000.522, diàm. 20,5 i 34,5 cm, pes 12,7 kg (1 arrova) i 36,2 kg (3 arroves).

altres de arrova (...). Van fer arribar la gent amb dos banderes al portal y girar lo mur y posar alguna escala. La gent de dins era tan ganosa que els fera perdre les cordes als que sarrastraven als murs (...). Lo combat comensava a les sis ores del matí. Durà entre deu i onze y fou mes serio lo de terra encara que lo de la mar... [Nota: les pilotes o bales de pedra esmentades pesaven uns 42, 26 i 13 quilos respectivament].

Quan hi va acabar el bombardeig, els barbarescos van intentar derrocar el Portal, o porta principal de la Vila –que estava en el flanc nord de la muralla, oposat a la mar–, i en l'intent van perdre molts homes. Per no aconseguir-ho van donar la volta a la muralla per diversos punts, van grimpar amb escales i cordes, però des de dalt els rebutjaven. Com no hi aconseguien entrar, van començar a cremar i arrasar les cases de faena, els corrals, les vinyes i els fruiters que hi havia fora de la muralla, una pràctica molt freqüent en aquests atacs per a afeblir les viles litorals.

A mitjan vesprada van començar un nou assalt, en el qual els defensors van esgotar la pólvora. El

capità Gaspar Sanz va prendre aleshores una decisió arriscada: va enviar escuders a cavall a les viles pròximes, i van aconseguir tornar a les nou de la nit amb dotze arroves de pólvora (uns 153 quilos) i un presoner turc que van fer a Benidorm. Ell els va contar que el capità de la flota barbaresca estava furiós, perquè deia que per cada defensor abatut ell perdia sis homes. El setge va continuar fins a les 7 del matí del 30 de juliol, dimarts, quan l'arribada de reforços per a la Vila va obligar els barbarescos a abandonar el setge i fer-se a la mar.

El virrei Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, va rebre el dia 30 avís del setge de Vilajoiosa i després de demanar ajuda econòmica a la ciutat de València, sense èxit, no s'ho va pensar i va prendre ell mateix el camí de la Vila amb 600 infants, 60 cavallers i la seua pròpia guàrdia personal, comandada per Pedro de Castroverde, acompanyat de dos dels més alts càrrecs del Regne: el mestre racional i el batle general Luis Carroz. Això ens dona idea de la importància de la plaça.

Quan van arribar-hi, la flota barbaresca ja se n'havia retirat i el virrei va tornar a València per mar deixant a Castroverde amb una bona guarnició, perquè examinara l'estat de les muralles i reparara d'urgència el que poguera, en prevenció d'un nou atac.

Escriu Vilarrasa al virrei el 30 de juliol:

Hoy martes a las 7 de la tarde he recibido carta de Vilajoiosa por la cual verá Vuestra Excelencia lo que ha pasado. Los 90 hombres que Vuestra Excelencia les ha mandado enviar de socorro de las villas reales les han dado la vida (...). Hoy de mañana, teniendo yo avisos que los de Vilajoiosa no tenían necesidad, escribí a todas las villas reales que no viniesen hasta que yo les enviase llamar. Los de Xixona ya comenzaban a enviar gente. Los de Ontinyente ya venían y los de Bocairente llegaron hasta una legua de aquí. Los de Biar y los de Caudete los he hecho volver del camino. Todos venían por servir a Vuestra Excelencia de

muy buena voluntad, sin dineros ni intereses. Señaladamente la ciudad de Xàtiva que estando tan lejos de aquí venían de muy buena voluntad. Sin duda se juntaron para el socorro más de 1500 hombres. Y porque no gasten no les he dejado llegar hasta aquí.

«Les han dado la vida»: així expressa el governador la solidaritat de les viles reials que van baixar a defensar la Vila per a ajudar a aconseguir un èxit, la notícia del qual va córrer com la pólvora pel Regne. S'havia posat en evidència el mal estat de les muralles de moltes ciutats com la nostra i la necessitat de crear un sistema integrat de defensa.

A més del coratge dels vilers; del paper destacat de Gaspar Sanz i del capità de la milícia de Biar, Bellot; de l'eficiència i la implicació personal del governador Vilarrasa i del mateix virrei Ferran d'Aragó, les fonts destaquen la bravesa d'altres protagonistes d'aquella jornada: les dones. Rafael Martí de Viciano (1564) escriu:

En esta jornada las mujeres sirvieron mucho a sus maridos y defensores, como darles de comer y beber y subir cantos al muro, que más varones que mujeres parecían.

I el cronista Gaspar de Escolano (1610) insisteix:

Las mujeres se defendieron maravillosamente. Según son de suyo belicosas, discurrían por la muralla sin temor, proveyendo de armas y municiones a sus maridos; y el rato que holgaban arrojaban sobre los turcos un granizo de piedras, con que los derribaban aturdidos...

El concurs de les dones degué ser providencial davant unes muralles en mal estat i unes forces masculines descompensades 5 a 1 en favor dels barbarescos. També tenim notícies de la presència de dones barbaresques en algunes captures de naus realitzades per corsaris cristians.

Gaspar de Escolano escriu també:

(...) todo el cuartel desde Villajoyosa hasta Dénia, engendrase hombres y mujeres tan valientes naturalmente, que no sirven de otro que de verdugos de los moros de Berbería, y salen como leones á caza dellos. En esto se estreman las mujeres cuando faltan los hombres y andan ausentes de sus casas (...)

Mapa del socors de les viles reals a Vilajoiosa en l'atac del 29 de juliol de 1538. El primer socors (28 de juliol) està marcat en roig i el segon (30 de juliol) en groc (al segon hi van acudir també Xixona i Biar).

1.5. El desembarcament de 1543: un fracàs previsible

El 23 d'octubre de 1543 va arribar a Dénia un bergantí procedent d'Eivissa els tripulants del qual deien que havien sentit que una flota turca tenia intenció d'atacar la Vila i Benidorm. Dénia va donar avís a Gandia, que va avisar Cullera i aquesta a València. L'endemà el virrei va

manar un correu als jurats de la Vila perquè prengueren les mesures oportunes —no hi havia una altra solució que evacuar-la— i al capità de la fortalesa de Benidorm, Gaspar Sanz, perquè s'hi preparara.

La vespra de l'1 de novembre de 1543 (dia de Tots Sants) van desembarcar quatre-cents barbarescos que es van apostar a l'eixida de la vila pel Portal per a capturar possibles fugitius, mentre esperaven l'arribada de 18 galeres turques i tres fustes amb més de 3.000 barbarescos —un autèntic exèrcit, dues vegades superior al de l'atac de 1538— capitanejats per Salah Rais. L'envergadura de l'atac queda patent en el tipus de vaixell, ni més ni menys que 18 galeres, una operació directa de l'armada turca.

Aquesta flota rondava per les costes del Regne després d'atacar a l'octubre Cadaqués, Roses i Palamós, i després Formentera i Eivissa. La matinada del dia 1 va començar el saqueig de Vilajoiosa, que, advertida, havia sigut abandonada el 27 i 28 d'octubre pels seus habitants, els quals es van emportar tots els animals i les pertinences que van poder. Molts van embarcar en fustes cap a Alacant i la resta va partir per terra cap a les muntanyes de l'interior.

Va quedar un grup amb el batle Joan Yvanyez al capdavant, esperant potser l'arribada d'un socors que no va aparèixer. El grup va abandonar la Vila sense avisar el batle per la porta de la mar i va escapar cap a les muntanyes. El batle va eixir aleshores a cavall de manera temerària pel Portal, a reconèixer el terreny. Encara que allí estaven apostats els 400 corsaris, no els va veure ni el van capturar i va tornar a la ciutat. Va escapar també per la porta de la Mar quan va comprovar que les naus desembarcaven i no hi havia res a fer.

Una part de la flota va atacar després el Castell de Benidorm, que en aqueixos moments estava ben fortificat i guarnit amb 50 soldats, sota el comandament de Gaspar Sanz, que van rebutjar l'escomesa. D'allí es van dirigir a Guardamar, però les tropes d'Oriola van repel·lir el desembarcament.

Segons els documents, l'atac de 1543 no va arrasar la Vila ni les seues muralles, com erròniament va transmetre Gaspar de Escolano (1610), encara que realment estaven ja en molt mal estat. Els turcs es van limitar a destruir imatges i altres béns de l'església, i van cremar 3 o 5 cases; van carregar tot el vi que van poder, van tirar la resta i es van emportar dues sacres (canons xicotets).

Com a anècdota, l'ermita de Sant Antoni, que era de propietat municipal, estava atesa per un ermità no sacerdot nomenat pels jurats de la Vila, que es va negar a abandonar el seu lloc i va ser l'única víctima de l'atac.

1.6. El sistema d'avisos i de defensa de la costa

Els avisos d'atacs circulaven pel camí reial que recorria el Regne de nord a sud. Entre València i Alacant passava per Xàtiva, Cocentaina, Alcoi i Xixona. La ruta costanera no era viable per l'accidentat de les muntanyes que tanquen la Marina Baixa, especialment el barranc del Mascarat. Els correus entre totes dues ciutats podien tardar tres o quatre dies, ja que anaven de població en població passant el missatge, com hem vist que va ocórrer en el desembarcament de 1543. En cas d'emergència, els missatges es manaven directament a la capital del Regne, com va succeir en l'atac de 1538 a la Vila.

En les Corts Generals de Montsó de 1547 els tres braços (reial, eclesialístic i militar o nobiliari) van sol·licitar la millora de les fortificacions de Peníscola i Vilajoiosa, entre altres accions. Consideraven que la Vila era clau

com a primera línia de defensa de totes les altres viles de l'interior i de la mateixa horta d'Alacant.

La famosa victòria cristiana en el desembarcament de Vilajoiosa en 1538, el fracàs de cinc anys més tard a la mateixa plaça i el saqueig de Dragut a Cullera en 1550 van encendre totes les alarmes i van tindre molt a veure en l'exigència que els tres braços de les Corts Generals de Montsó de 1552 van fer al rei perquè prenguera decisions de gran importància en aquest tema. Així, van obtindre el compromís de la creació d'una guàrdia i de la construcció de torres que completaren el sistema defensiu costaner, a càrrec de l'impost sobre la seda. L'ordre d'execució la va donar el virrei de València Bernardino de Cárdenas i Pacheco, duc de Maqueda, el 15 d'octubre de 1554.

Sessió de les Corts Valencianes de 1593. El representant de la vila reial de «Vilajoyosa» (grafia antiga de Vilajoiosa) apareix a la cantonada inferior al costat d'uns altres del braç reial. Saló de Cortes. (Cortesía de les Corts Valencianes)

Un dels efectes d'aquestes Corts va ser la reedificació de les defenses de Vilajoiosa, l'obra de les quals va començar ja en 1544 i va acabar en 1562 i, segons Viciana, va costar 17.000 ducats (32.500 lliures). Aquestes són les muralles que encara podem contemplar, inclinades en la seua part inferior segons les noves exigències de defensa urbana davant els grans avanços en la punteria de l'artilleria, i amb baluards amb línies netes de tir, que substituïen les antigues torres medievals. No obstant això, a excepció de la torre de la Mar, que es va realitzar amb planta poligonal i terrassa per a bateria, seguint els criteris de les forteses estrellades tipus «Vauban», la resta eren torres de planta circular amb cambres interiors dotades de canoneres, un model ja en desús. Gràcies a això, la Vila Joiosa conserva un rar exemple d'arquitectura defensiva prebaluartada.

Segons el dibuix de Viciana (imatge de la pàgina 15), la muralla tenia torres semicirculars, tres en el sud i una en el nord-est, encara que sabem que la central era o es va reconstruir després en forma de baluard poligonal, a

l'estil nou. La porta (el Portal) estava al nord, flanquejada per les seues dues torres quadrades antigues, que es van enderrocar en la Guerra de Successió. Sobre la porta, protegint-la, estava la capella de Santa Marta, on cada any es feia processó. La porta de la mar, o el Portalet, no apareix dibuixada. En l'angle SO estava el Castell, que es va destruir també al començament del segle XVIII en la Guerra de Successió. Les fortes muralles tenien un parapet emmerletat a l'estil aragonés. En el Parc cultural del Castell hi ha una maqueta tàctil de la vila emmurallada del segle XVII i una sèrie de panells accessibles que expliquen la defensa de la costa, dins d'una ruta pel conjunt històric, dotada de panells accessibles que recorre les muralles, l'església fortalesa o els ravals (<https://vilamuseu.es/ruta/ruta-conjunto-historico/2>).

L'església de l'Assumpció de la Vila és un exemple d'església fortificada de la costa, al costat de Vinaròs, Benicarló, Xàbia o Monfort, entre d'altres. Són una de les manifestacions més interessants de les fortificacions

Maqueta de la Vila al segle XVII, Parc cultural del Castell. Es veu el baluard poligonal de la muralla de la Mar, que defensava el Portalet.

urbanes de les costes valencianes. Comparteixen algunes característiques: murs excepcionalment gruixuts (comunament de maçoneria), pràcticament sense finestres, amb espitlleres per a disparar, torres adossades que serveixen de vigilància i un alt absis, que serveix d'adarb o passeig de ronda defensiu. La de la Vila s'alça alhora que les muralles entre 1544 i 1558, en estil gòtic llevantí molt tardà. En els últims anys, la iniciativa de la parròquia, el bisbat i l'Ajuntament ha propiciat diferents projectes d'investigació i restauració del temple.

Vespasiano Gonzaga, en 1575, només al·ludeix a dos sacres reforçats propietat de la Generalitat al castell antic, del qual afirma que «no hacen caso». Fins a 1585 la Corona va estar enviant a la Vila canons que sobraven d'altres llocs fins a dotar-la d'una artilleria suficient. Les Corts d'aqueix any van aprovar l'ensinistrament d'alguns veïns perquè no hi havia suficients artillers.

El duc de Maqueda va promulgar, a més, en 1554 unes ordenances sobre custòdia i guarda de les costes del Regne de València. Va dividir les 62 llegües del litoral valencià en 8 partits, un dels quals era el de Vilajoiosa, el qual, segons Escolano, arribava fins a les penyes d'Ifac, a Calp.

Les ordenances següents es van publicar en 1673, amb la finalitat de millorar el sistema i corregir els seus defectes. Són les *Ordinacions tocants a la custodia y guarda de la costa marítima del Regne de Valencia*, promulgades pel virrei de València Vespasiano Gonzaga i Manrique. En aquestes es va augmentar a 10 requeriments o partits i es va afegir un responsable màxim del sistema que era el veedor general, que estava a València. En un llibre tenia apuntats els noms i les característiques dels soldats i dels cavalls (sobretot, els senyals de la cara: nas gran, cicatriu...). El requeriment de Vilajoiosa coincideix amb el que ara és la Marina Baixa.

Al capdavant de cada requeriment va continuar el càrrec de veedor i per baix d'ell un requeridor, que

contractava i acomiadava els guàrdies de torres i castells. No podia contractar els seus criats ni parents. Havia de triar gent amb bona vista i oïda, que no foren «renegadors, ò juradors, publicament amigats (adúlter), o tahurs (tafurs, jugadors addictes)» i «sens vicis escandalosos», característiques que també valien per als guàrdies a cavall. No havien de ser estrangers, però si no hi havia més remei, que almenys «haja de ser vasall de sa Magestat». En la mateixa torre no podia haver-hi pares, fills o germans. El requeridor tenia obligació de visitar tres vegades al mes les torres, a hores i dies no fixos, per sorpresa.

El partit de Vilajoiosa tenia tres castells i sis torres: torres de la Galera i del Cap Negret i el Castell d'Altea a Altea; la torre de la Bombarda, hui a l'Alfàs del Pi (dues talaies fan la descoberta de les penyes de l'Albir, el nom del qual significa «penyes de l'albirament», en relació amb aquest sistema de guaita); torre de les Escaletes, a Benidorm; un talaia feia la descoberta en la cova de Moncàxer (hui del Barber, a Benidorm); el Castell de Benidorm; la torre de l'Aguiló; el Castell de Vilajoiosa i la torre del Xarco o de Giraley.

Estat actual de la torre d'Horta de Dalt, en l'Era de Soler.

La torre de l'Aguiló no tenia atalladors (guàrdies a cavall). Tenia 3 soldats o «talaies». Cada dia a trenc d'alba un anava a llevant al Xaonell (una roca a peu de costa a la Cala) i des d'allí donava el senyal de segur (confirmava que no hi havia perill en la costa) a l'atallador de Benidorm, i es tornava a la torre a donar-lo també. El que anava a ponent descobria la cala Fonda i la cala del Lleïm i arribava al riu de Torres a donar el senyal de segur a l'atallador de Vilajoiosa. Aquesta torre la va restaurar l'Ajuntament el 2010, amb càrrec a una subvenció estatal de l'1 % cultural, i té un sender amb panells accessibles (veure <https://vilamuseu.es/ruta/camino-de-la-torre-vigia-del-aguilo/8>).

A mitjan segle es va alçar una sèrie de torres, moltes d'aquestes de planta circular, com la del Xarco en Vilajoiosa, en bon estat de conservació; i altres del requeriment d'aquesta ciutat, com les de les Escaletes a Benidorm o la torre Bombarda a Alfàs del Pi, les restes de la qual estan restaurades i són visitables. Les 60 torres del litoral valencià estaven emplaçades en platges baixes, caps o promontoris marítims, a la vista de les dues immediates, i a una distància entre si d'entre ½ i 2 llegües, amb una mitjana d'1 llegua (una llegua valenciana equivalia a uns 6 km), és a dir, 1 h de camí a pas lleuger, depenent del relleu. La costa de la Vila té tres rutes amb panells interpretatius: la de la costa sud (<https://vilamuseu.es/ruta/ruta-de-la-costa-sur/9>), la de la costa nord (<https://vilamuseu.es/ruta/ruta-costa-norte/4>) i la de la Colada de la Costa fins a la torre de l'Aguiló (<https://vilamuseu.es/ruta/ruta-colada-de-la-costa/12>).

Algunes torres del Regne ja existien amb anterioritat, fins i tot des de l'Edat mitjana, però la xarxa de torres guaita es va completar al segle XVI, quan es van reformar les existents i se'n va crear altres de noves. Les primeres que es van alçar al segle XVI solen ser de planta quadrada i estaven situades en llocs molt estratègics amb àmplia visibilitat, com la de l'Aguiló en Vilajoiosa, des de la qual s'abasta una quarta part de les costes del Regne. Es degué alçar en les primeres

dècades del segle. Ja se cita una torre en Vilajoiosa en els segles XIV i XV, que havia de ser aquesta abans de la seua reforma cap al 1525.

Tots els avisos i les alarmes havien d'arribar a València. Els rebia el requeridor del partit del Grau i els passava al capità general del Regne de València, que decidia si «passava avant» perquè li semblava perillós.

Els alcaits eren els caps de les fortaleses, castells i algunes torres grans de la costa. Els artillers (quan n'hi havia) havien d'estar prop de la seua fortalesa, o torre, per a acudir ràpidament al toc de campana, banya o caragol de mar.

Els atalladors feien els atalls o eixides de reconeixement a l'alba, en teoria en el moment en què pujats al cavall pogueren distingir en terra un diner (una moneda xicoteta de l'època). Cada atallador inspeccionava les cales i puntes per si hi haguera alguna nau amagada i acudia al lloc establert, on esperava l'altre atallador o guàrdia que s'havia de trobar allí amb ell.

Si es descobria un atac es feien «falles, o alimares (senyals de foc), o fumades (senyals de fum) si és de dia», tantes com naus es descobriren. El foc de rebat nocturn eren dos «achons» (torxes fetes d'espart i quitrà perquè no s'hi apaguen) que alçaven i abaixaven. Les altres torres hi responien. Si els corsaris desembarcaven es feia «continua i ferma alimara o fumada». Si la torre tenia una peça d'artilleria la dispararien perquè la gent des de terra i les barques des de la mar reberen més fort l'avís. De nit, a diferents hores, es feien també senyals de segur, però amb una sola flama.

Cap guarda que residira en una torre no podia tindre llibre, guitarra, gos, furó, llaços, ni altres elements de caçar ni aparells de pesca («rall»), ni materials per a filar espart. Només hi podien estar vigilant, havien de concentrar-se en això. Si els trobaven en les estances dormint, jugant o amb dones que no foren les seues,

eren multats. Si es trobava una «dona de mala vida» dins de la torre, eren acomiadats.

En cada torre havia d'haver-hi una «entena», o pica d'almenys 20 pams (1 pam = 22 cm, és a dir, 4,40 m), que tinguera en l'extremitat lligat «un feix, com a granera de broça», com més gran millor, per a donar el senyal de segur. Sempre que no hi haguera perill es deixava posada, i si hi havia sospites d'atac es llevava.

En totes les torres, els castells o les talaies on no hi haguera campana, hi hauria un caragol de mar, «*un corn*» (banya) o botzina (espècie de corneta) per a avisar.

Després del desastre de Yerba (1560) va augmentar encara més la pressió corsària i el rei Felip II va ordenar a l'enginyer Giovanni Battista Antonelli que confeccionara un pla per a fortificar les costes valencianes. El va entregar en 1563, però era massa car i ambiciós i no es va arribar a executar. En 1562 Antonelli va construir

Detall del plànol del desllindament dels termes de Vilajoiosa i Benidorm, per Francisco Carrasco, síndic de Benidorm (1717); Arxiu del Regne de València, mapes i plànols núm. 1. Es pot veure la torre de l'Aguiló amb l'«entena» del senyal de segur penjada.

per ordre del rei un fort en la serra de Bèrnia, en el partit de Vilajoiosa, per a evitar la fugida de moriscos a Àfrica i que utilitzaren l'aigua de la font de Bèrnia. Va ser demolit el 1613 per resultar molt car i poc útil.

En 1575 va ser nomenat virrei de València Vespasiano Gonzaga Colonna, que va visitar també totes les fortaleses de la costa del Regne i va redactar uns informes per al rei aqueix mateix any. En aquests proposava millores més realistes que les d'Antonelli, però només algunes es realitzaren. No va ser el cas de la torre de l'illa de Benidorm, que encara que a Gonzaga li semblava important i responia a una petició severa de Vilajoiosa, es va dissenyar però no es va arribar a construir. En el cas de Vilajoiosa, Gonzaga diu que està «cercado a la antigua aunque reparado modernamente», i decideix que no són necessàries obres noves.

Quant a les cases amb torre d'horta, a partir del segle XVI s'alcen la majoria de les que coneixem, per exemple les de l'horta d'Alacant i de la Vila. Ací tenim les de Dalt, de Baix, de Simeó, de la Torreta (que ja existia en el segle XV) i l'Almiserà, a més de les de La Barbera dels Aragonés i la Torre de Sant Josep. En aquestes torres es refugiava la població rural quan no tenia temps de fugir, des de les seues terrasses es controlava un ampli entorn i s'hi podien intercomunicar.

Les milícies ciutadanes

La defensa no era només qüestió de muralles, sinó també de persones i de mitjans, però els terços estaven ocupats en les guerres d'Europa, i l'Armada a protegir les flotes d'Amèrica. Així les coses, la defensa es va basar en milícies locals, seguint usos medievals. Malgrat les seues deficiències, tant de formació com d'efectivitat, serien les úniques forces estables del Regne per a fer front als atacs barbarescos fins a 1596.

Les ciutats van organitzar els seus habitants en edat de dur armes. Formaven part de companyies sota el comandament d'un capità, un alferes, un sergent i

quatre caps que manaven 24 soldats cadascú. També tenien un trompeta. Aquesta terminologia es conserva en les festes modernes de Moros i Cristians.

Naixia una milícia denominada «la Custòdia», supervisada pels consells i formada, sobretot, per elements molt joves, gent honrada, sense antecedents penals greus i voluntaris. Per a les poblacions de la costa i de l'interior n'era una obligació socórrer les altres veïnes en cas de necessitat, sempre que no es desprotegira la pròpia davant una amenaça directa.

Durant el s. XVI, sobretot, les ciutats del Regne van dedicar bona part dels seus havers a l'adquisició d'armes suficients per a la defensa, bé per a mantindre una «casa de las armes», bé per a repartir-les entre els veïns previ pagament d'un import.

Després de les Corts de 1552, les autoritats del Regne van prestar més atenció a l'organització i ensinistrament d'aquestes milícies. En 1562, Felip II va ordenar que es comptabilitzara la gent apta per a usar armes a les ciutats del Regne i que estigueren convenientment armats i exercitats.

En 1574, el marquès de Mondéjar, virrei de València, va especificar d'on podien provindre els socors. Vilajoiosa i Benidorm podien comptar per al seua defensa amb els d'Alcoi, encara que en cas d'atac simultani contra totes dues poblacions tindria preferència l'assistència a la Vila, que disposaria, a més, del concurs d'altres 280 homes de Cocentaina, Albaida, Agres i Penàguila; i, en cas de vertadera dificultat, de la gent de les muntanyes, d'Oriola i del Marquesat de Villena.

Les milícies van participar en la Guerra de Successió (1701-1715) i després van patir diferents reorganitzacions. En 1794 es va crear l'Exèrcit de Voluntaris Honrats del Regne de València, per a actuar en la Guerra del Rosselló contra França. En acabar la guerra, en comptes de llicenciar-los van ser la base d'unes noves Milícies Provincials (1798) de voluntaris, encara que les places vacants es cobrien amb lleves. Les

milícies, amb diferents noms, van actuar en la Guerra d'Independència (1808-1814) i després van continuar existint fins a la seua dissolució en 1876.

La Milícia Efectiva del Regne

En 1597 una pragmàtica de Felip II va crear el Batalló de la Milícia Efectiva del Regne de València, amb deu mil homes. La seua missió principal era afrontar els atacs barbarescos. El marquès de Dénia, virrei de València, va promoure l'allistament de 10.000 homes cristians vells, entre 16 i 60 anys, repartits en companyies de 100, distribuïdes en 10 casernes, perquè s'exercitaren en la disciplina militar en les seues ciutats, sota el comandament d'un capità. Sis casernes («terços») estarien a València i els altres quatre distribuïts pel Regne. La plaça d'armes més pròxima a la companyia de Vilajoiosa per al subministrament militar era Alcoi, d'on periòdicament acudia un mestre de camp a passar revista. En cada ciutat, un capità instruïa i ensinistrava a la seua companyia, per a la qual cosa s'hi reunia almenys una vegada al mes. El lloctinent o capità general més pròxim a la Vila era el d'Oriola.

El batalló es va regir per les ordres i pragmàtiques reals de 1597 i 1629, amb deu companyies de mil homes cadascuna, destacada cadascuna en una vila del Regne. En 1643 van baixar a 8.000, amb huit terços: dos a València, un a Lliria, Onda i Sant Mateu, en el nord; i Alzira, Alcoi i Elx, en el sud. El terç que interessava a la Vila era el d'Alcoi, vila reial connectada pel camí de ferradura que amb el temps s'anomenaria 'Camí del Peix', que permetia també l'auxili d'altres viles reials com vam veure en el cas de 1538. En 1650 va desaparèixer el terç d'Alcoi i els més pròxims van passar a ser Dènia, Xàtiva i Oriola; però els pitjors atacs barbarescos havien passat.

La milícia efectiva va funcionar amb efectivitat durant el regnat de Felip II (1556-1598), però es va anar deteriorant amb Felip III. Es va descurar la instrucció i les companyies mancaven de munició, banderes i estendards. Per això, va haver-hi diferents reformes

per a corregir el seu mal funcionament. En 1691 es va revelar bastant ineficaç durant el setge de l'armada francesa a Alacant. En 1692 una nova pragmàtica abolia les anteriors i constituïa la força armada del Regne de València amb sis mil soldats d'infanteria, i es va incloure un batalló de cavalleria amb 1.300 soldats, distribuït en 4 «trozos» (el més pròxim a la Vila va ser el d'Oriola).

Les companyies de cavalls de la costa

Van nàixer després de 1560. Van ser molt efectives per a evitar desembarcaments i molt àgils. Es van formar cinc companyies allotjades a València, Moncofa, Canet, Oliva i Vilajoiosa. El seu manteniment corria per compte de la Generalitat. Estaven formades per veïns d'aquestes viles i dels seus voltants. Eren la primera força que es mobilitzava i avaluava la situació mentre

La torre del Xarco. Autora: Mª Dolores Nogueroles.

arribaven les milícies de la zona, alhora que intentaven evitar possibles desembarcaments.

Van desaparèixer en 1692, quan una reial pragmàtica va ordenar la supressió de totes les unitats antigues per a formar un nou batalló de milícia efectiva de cavalleria de 1.300 soldats.

En les Corts de 1626 es va discutir sobre la permanència de la companyia de Vilajoiosa o el seu trasllat a Altea o a una altra població. No obstant això, es va mantindre la seua existència a la Vila perquè estava envoltada de cales de risc, malgrat la desaparició d'altres dues de les companyies existents, i va quedar com una de les tres companyies de cavalls de la costa del Regne.

1.7. Conclusió: l'origen de les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa

Al llarg d'aquestes pàgines hem comprovat com molts dels termes que es corresponen amb la defensa de la costa de la Vila en l'època moderna apareixen també en les festes: pirates, corsaris, barbarescos, voluntaris, artilleria (mora i cristiana), desembarcament, companyia, cap d'esquadra...

Muralla i església fortalesa de la Vila, amb la mar al fons.

En 1752 es va proveir a la ciutat de dos canons de bronze procedents d'Alacant i cent fusells per a la milícia ciutadana. Aqueix mateix any està documentada –per primera vegada– la celebració de funció de Moros i Cristians. Inclouen revista i desfilada de la soldadesca, fent trets de salva («alardo») amb arcabussos i mosquets, com era executat per la «companyia dels soldats» de la Vila en el dia que era visitada pel mestre de camp d'Alcoi. La conjunció del nou armament amb el centenari del miracle de les Llàgrimes de Santa Marta (1653) i la inauguració de la nova capella en el seu honor a l'església-fortalesa en 1740 eren el marc perfecte per a les festes.

Les guerres d'Àfrica de 1859-1894 van introduir nous elements en les festes (Moros Pak-kos, Moros del Riff, Catalans...) com veurem en els capítols següents.

La Vila té un extraordinari patrimoni de l'època dels atacs corsaris, declarat bé d'interés cultural i en un bon estat de conservació: l'església-fortalesa, les torres d'Aguiló i del Xarco i les muralles urbanes, a les quals s'hi afigen diverses torres d'horta, en algunes de les quals s'ha d'actuar prompte per a garantir la seua conservació. També el paisatge de la línia marítima, tant a l'aigua com a terra, excepte alguna excepció, s'ha conservat bastant bé en comparació amb altres municipis de la Comunitat Valenciana, i aquest és un patrimoni que hem de valorar i protegir: el nostre horitzó marí, del qual ens venien els corsaris i pel qual eixim pescar i a transportar a Cuba o Puerto Rico les mercaderies d'Alcoi; i el nostre paisatge litoral, que

continua regalant-nos entorns tan espectaculars i volguts com la Colada de la Costa o la Malladeta, els mateixos que cada trenc d'alba recorrien pam a pam els talaies i atalladors del Regne.

Les festes de la Vila van nàixer per a recrear i commemorar aquests fets històrics, particularment l'atac de 1538, i han anat creant el seu propi patrimoni material i immaterial, traspasat de generació en generació com un bé preuat, com veurem a continuació. Les festes no busquen una recreació o el rigor històric, sinó evocar de manera festiva un passat que ens ha donat la nostra identitat i el nostre patrimoni cultural al llarg dels segles. Han anat creant uns ritus, uns actes, una vestimenta i uns elements (se'ns ocorre per exemple el castell de fusta) que han anat evolucionant i que, en si mateixos, són patrimoni, però que enfonsen les arrels en una població que es va haver d'endurir per a fer front a una amenaça diària durant segles. Potser d'ací ve el famós caràcter fort de vileres i vilers, del qual es meravellaven Viciàna, Escolano i altres autors, i que els ha fet superar junts moments històrics molt difícils. Les festes són una treva a qualsevol enemistat, problema o preocupació, el moment oportú per a trencar amb la rutina i «agafar forces». Molts mariners i pescadors passaven mesos a la mar, però procuraven recalcar en el port de la Vila a temps per a les festes, quan n'hi havia. Així que també les nostres festes tenen una forta personalitat que les distingeix, un component solemne i desenfadat alhora, que sorprén a qui les viu per primera vegada; i tenen sobretot la mar, que les fa úniques.

2. LA DEFENSA CELESTIAL: SANTA MARTA

2.1 Santa Marta, patrona de la Vila Joiosa

En els evangelis apareix Santa Marta com a amiga i servidora que allotja Jesús en el llogaret de Betània, prop de la Muntanya de les Oliveres. També apareix en el passatge de la resurrecció del seu germà Llàtzer per part de Jesús.

No obstant això, la imatge més popular de Santa Marta és la del relat de «La llegenda Daurada», escrita per Iacobus de la Voragine en 1264. Ens conta el viatge per mar de Marta i els seus germans, Llàtzer i Maria, a la regió de la Provença al sud de França, després de la resurrecció de Jesús. Allí, a la ciutat coneguda hui com Tarascon, vivien atemorits per una espècie de drac aquàtic al qual Marta va aconseguir domar amb l'ajuda d'una creu i aigua beneïda. El fet prodigiós va fer que des d'aleshores es representara també a la santa dempeus, subjectant amb una cadena a la tarasca, amb l'hisop enlaire i un poalet amb aigua beneïda.

També la imatge de Sant Jordi a Alcoi representa «La llegenda Daurada» i, igual que Santa Marta, està dominant un drac que simbolitza els moros.

Santa Marta. Aquesta escultura va protagonitzar el miracle de les llàgrimes en 1653.

Talla de fusta policromada i estofada de finals del segle XVI - principis del segle XVII. Dimensions: 61 x 30 x 25 cm. Parròquia de l'Assumpció de la Vila Joiosa. Fotografia: Néstor F. Marqués.

A la Vila Joiosa, el culte a Santa Marta té el seu origen el 29 de juliol de 1538, dia en què se li atribueix la seua intercessió en la victòria que va obtenir la població davant d'un atac de pirates barbarescos que pretenia saquejar-la.

Per aquest fet es declara patrona de la vila i la seua imatge es col·loca en una capella en el portal principal d'entrada a la localitat. En 1564, segons Viciano, ja se celebren en aquest lloc festes en el seu honor i en acció de gràcies per la seua protecció.

D'altra banda, també trobem referències a una Santa Marta en una porta en el front sud de la muralla, que donaria accés directe a l'embarcador i a la drassana. Es tracta del Portalet de la Mar. En aquell lloc hi havia una imatge de la santa, un retaule o llenç, que buscava la seua protecció en el punt més feble de la ciutat.

Uns versos populars encara recorden la protecció de la Santa en aquest punt:

«Santa Marta la vella
la del Portalet
que empomava les bales
amb un poalet».

2.2 El miracle de les llàgrimes

El 8 de maig de 1653 un altre fet prodigiós, conegut com «el Miracle de les Llàgrimes», promou encara més la devoció a Santa Marta i consolida el seu patronatge.

En l'Arxiu Parroquial es conserva una acta que certifica que la imatge va vessar llàgrimes durant dues hores. Es diu que ho va fer en el mateix moment en què el rei Felip IV, a centenars de quilòmetres, signava la concessió de la construcció d'un embassament d'aigua a Relleu, que solucionaria els problemes que la sequera estava produint a la població de la Vila.

Amb motiu de Santa Marta i la sequera trobem aquests versos populars:

«A Santa Marta han vist pujar
pel Portalet,
per a demanar-li al Senyor

Santa Marta. Oli sobre tela. 1740

Francisco Vergara el Mayor. Inv. 2686

Quan es va construir la capella de Santa Marta es va realitzar un retaule daurat amb un llenç de la santa. Així figura en la descripció de la capella de la visita pastoral de 1744.

La família de Joan Morales Sellés va salvar aquest fragment de la crema en 1936.

Dimensions: 41 x 33 cm.

Vilamuseu.

que mos ploga un poquet.

A Santa Marta han vist pujar
per la Costereta,
a demanar-li al Senyor
que mos envie una plugeta.»¹

Un mes després del miracle, els jurats de la vila van encarregar la construcció d'un altar en el seu honor a l'església de l'Assumpció. Des d'aleshores

van commemorar l'aniversari del miracle cada any. La capella del Portal tenia protagonisme en aquesta festa, perquè allí arribaven les processons.

En 1736, donat l'estat ruïnós en què es trobava l'antiga capella de Santa Marta de la porta d'entrada a la vila, a conseqüència del seu enderrocament després de la Guerra de Successió, les autoritats van acordar la construcció d'una capella dedicada a la

¹ Informació aportada per Laura Vaello Sebastià al llibre: Borja, J., 2005: Llegendes del sud, Edicions del Bullent.

Mà de l'antiga imatge processional de Santa Marta. 1740

Taller de Francisco Vergara el Mayor. Inv. 4858 (mà) 4815 (cofre)

Es tracta de la mà en la qual la santa porta l'hisop per a beneir. La família Aragonés, que en el segle XVIII va costejar tota l'ornamentació de la capella, va recuperar o va salvar de la crema aquest fragment en 1936.

La Barbera dels Aragonés

Dimensions: 16 x 6 cm.

Vilamuseu.

Segons la documentació que ens ha arribat, probablement en 1848 es va celebrar per última vegada la festa de Llàgrimes en l'antiga capella del Portal d'entrada a la ciutat, ja que en aquell any l'Ajuntament va decidir enderrocar-lo. Així va deixar d'existir el lloc on s'havia realitzat aquesta celebració fins aleshores.

2.3 Santa Marta en l'escut del carrer Major

L'Ajuntament o Sala del Consell ha sigut al carrer Major, en el barri antic, durant segles. En 1703 els jurats o regidors van encarregar un dels portals d'accés a l'Ajuntament al picapedrer Francesc Agulló. Sobre l'arc d'entrada es va col·locar un escut en el qual apareix Santa Marta amb els seus atributs habituals, subjectant la Tarasca amb el cinturó. Baix estan les barres d'Aragó i damunt la corona reial. Aquest havia de ser en aquell moment l'escut de la vila reial de Vilajoiosa.

Com a curiositat direm que en Tarascon, a França, on Santa Marta va obrar el seu miracle contra la tarasca, també tenen la imatge de la santa a la façana de l'Ajuntament.

2.4 El benefici de Santa Marta

Un benefici eclesiàstic és com una beca que se li dona a una persona («el beneficiat») per a garantir que s'atenga un ofici espiritual, mitjançant la renda de béns immobles o d'altres drets. En la parròquia de l'Assumpció de la Vila Joiosa es coneixen sis beneficis fins al segle XVIII. Un d'aquests era el de Santa Marta i Sant Jaume Apòstol.

Va ser fundat el 29 de setembre de 1721 a l'altar de Santa Marta per Cayetano Aragonés Ortuño en favor del seu fill, Pedro Aragonés Pellicer, estudiant de Teologia, qui en va prendre possessió un any després.

Escut sobre la porta de l'Ajuntament de la Vila Joiosa. 1703

Pedra calcària. Dimensions: 75 x 95.

Fotografia: Néstor F. Marqués.

El 1828, Pedro Aragonés Rico, prevere beneficiat de la parròquia de Xixona, rep el benefici després de la defunció en 1818 de Francisco Aragonés Pico, net del fundador i nebot seu. En 1830, després de la renúncia d'aquest, el benefici queda vacant i, per no dotar-se d'un nou, queda extingit.

D'altra banda, es va crear una entitat anomenada Administració de Santa Marta. En 1732 va encarregar que es fera una arca per a custodiar les almoines i les escriptures tant de l'Administració com del benefici. El procurador de l'Administració era sempre un Aragonés, aleshores Jaime Aragonés Pellicer. L'arca

s'ha conservat fins hui en la Barbera dels Aragonés. Tal vegada va arribar allí en extingir-se el Benefici, o potser sempre va ser a la casa dels Aragonés, ja en la de la plaça Major (actual plaça Castelar) o en la Barbera.

Podríem dir que l'Administració és el precedent de l'Associació Santa Marta, perquè també tenia com a objecte sufragar i mantindre el culte a la santa, deure que figura en l'article 4 dels Estatuts de l'actual Associació.

Arca de Santa Marta

Arca de fusta de pi amb pintura al tremp; en la part interior de la tapa es representa a Santa Marta, patrona de la Vila Joiosa, amb els seus atributs típics. Destaquen els tres panys de ferro, element molt significatiu per a conèixer el seu origen i funció.

Dimensions: 76 x 38 x 36,5

1732.

Inv. 8274.

Casa-Museu la Barbera dels Aragonés.

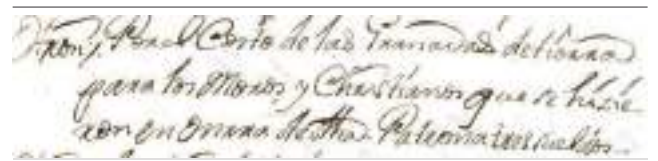
3. HISTÒRIA DE LA FESTA

Si bé durant el segle XVIII se celebraven cada any festes en honor de Santa Marta com a acció de gràcies, va haver-hi alguns anys en què es van considerar de caràcter excepcional, en els quals als actes habituals (sermons, morterets o salves, vaquetes...) se n'afegien altres d'especials. Els arxius citen alguns actes que serien un preludi de les festes de Moros i Cristians, com el morteret o salves d'arcabuseria o disparades (antecedent de l'alardo), les comèdies o la contractació de músics durant els dies que durava la festa.

En 1752 tenim la primera prova documental de festes de Moros i Cristians. Pot ser que se'n feren abans, però és en el Llibre de comptes d'aquest any on s'esmenten per primera vegada: «coste de las granadas de tierra para los moros y cristianos que se hicieron en honra de dicha Patrona...»

En 1753, amb motiu del centenari del miracle, el capítol municipal va acordar la celebració entre altres actes de «fiesta de Moros y Christianos que es el título que se dá en semejantes festividades»², per a la qual cosa es va adquirir pólvora i es va fer construir un castell de fusta. S'iniciava així el camí de la festa a la Vila Joiosa.

En el Llibre de comptes de l'Ajuntament podem comprovar les despeses derivades de les festes. Hi trobem, entre altres coses, pólvora, veles, il·luminació,

Fragment del Llibre Corned (de comptes) de l'Ajuntament de la Vila Joiosa, on es detallen les despeses realitzades en les festes.

Paper. 1752. Arxiu Municipal de la Vila Joiosa.

despeses de muntatge del castell, ambientació amb pins i magranes per a «la función de moros y cristianos» i, per descomptat, el pagament als músics (Márquez, 2011, p. 40).

Aquest acte de moros i cristians n'estava integrat en el programa, que també incloïa un alardo en la processó, és a dir, un acompanyament per part de companyies de soldats de la imatge patronal mitjançant el tret d'armes i vol de bandera. Aquestes companyies de «voluntaris» tenien una funció defensiva i militar, estaven dirigides per un capità i, quan hi havia un festeig, adoptaven aquesta faceta festiva en els alardos. Aquesta activitat, molt popular en aquells anys als pobles de les comarques que envolten la serra de Mariola i les del Vinalopó, es considera l'antecedent més immediat de la festa moderna de Moros i Cristians.

2 Llibre de Deliberacions del Cabildo, 12 de maig de 1753, en Márquez, 2011, p. 37

Potser el més curiós és que la Vila havia adquirit mesos abans cent fusells i dos canons de bronze, davant l'amenaça d'atac per mar, i s'adverteix de la necessitat de reparar les muralles. De fet, en la segona meitat del segle XVIII encara va haver-hi combats navals contra naus barbaresques davant de la Vila Joiosa.

3.1 Segle XIX

Tenint en compte que els llibres d'actes del Ple municipal entre 1758 i 1868 no es conserven, hem de basar-nos en altres referències per a saber com van evolucionar les festes.

Pascual Madoz, en el seu Diccionario Geográfico-Estadístico (el tom en què apareix la Vila Joiosa es publica en 1850), es refereix a les patronals de la Vila Joiosa de la

manera següent: «de vez en cuando tiene lugar la gran Fiesta de Moros y Cristianos, se reduce a un simulacro o combate, primero en mar y luego en la población de moros y cristianos como parodiando los verdaderos ataques que esta villa sufriera en tiempo de los moriscos. La ventajosa proporción del mar, la ancha y hermosa calle del Trinquete que desde las playas conduce a la plaza del Olmo [es refereix a l'actual costera de la Mar i plaça de la Generalitat], punto donde se levanta un castillo, la multitud de personas que toman parte de esta fiesta, afiliandose a uno u otro bando, los ricos vestidos con que se disfrazan para hacer más real aquel simulacro, y finalmente la gran concurrencia de gentes dan una animación que sólo se encuentra en aquellos días en medio del estruendo de los trabucos y griteríos de ambos combatientes. El mucho costo que tiene la fiesta, no permite que se pueda realizar muy a menudo».

Fotografia del 28 de juliol 1883, en la qual es veuen diferents companyies del bàndol cristià en el pas de revista i desfilada en la plaça de la Constitució (hui plaça de la Generalitat).

En la calessa va assegut el Rei Cristià, Jaime Esquerdo Sáez, que comptava amb 9 anys. A l'esquerra de la calessa i muntat a cavall figura José María Esquerdo com a estat major del Rei.

Imatge cedida per Belén Soriano.

Fotografia del 31 de juliol 1883, en la qual es veu el bàndol moro durant l'ambaixada mora en l'aleshores anomenada plaça de la Constitució (hui plaça de la Generalitat).

Imatge cedida per Belén Soriano.

Per una notícia en premsa sabem que en 1846 va haver-hi festes de Moros i Cristians, així que és molt probable que la descripció de Madoz faça referència a aquestes. Per tant, aquest any seria la data més antiga en què tenim constància del Desembarc en les festes.

En 1860 es va representar la presa de Tetuan en les festes de la Vila, esdevinguda aquell mateix any sota el comandament del general O'Donnell en la coneguda com a batalla de Wad-Ras en la campanya del Marroc (1959-1960). Tenim notícia d'això per un retall de premsa. El més interessant de l'assumpte és que es tractaria d'un desembarc i, potser, cristià. En el segle XIX i començaments del segle XX, en general, les festes de Moros i Cristians incorporen elements relacionats amb les guerres d'Àfrica, que es van succeir des de 1859 fins a 1927. D'alguna manera es reviva el conflicte entre «moros» i «cristians» que va donar origen a les festes.

En 1876 la festa de la Vila adquireix la seua morfologia de festa moderna, atenent la seua seqüència ritual (desfilades-processó-desembarc i ambaixades) i estructura organitzativa (els bàndols moro i cristià s'organitzen en diverses companyies).

D'aquestes festes ja comptem amb un programa molt complet, amb els elements fonamentals que conté l'actual. Abastava una setmana sencera (del 28 de juliol al 3 d'agost) que comença amb l'entrada de bandes, presentació de companyies, desfilades, Desembarc, *Alijo* i ambaixada contrabandista i combat amb els marins, combat naval i presa del castell pels moros i reconquesta, ambaixades mora i cristiana. No obstant això, encara hi trobem altres actes que després es van anar eliminant de les festes, com les corregudes de vedells i de bous, les funcions de teatre, cucanyes o revetles.

Durant el segle XIX, i a conseqüència d'una industrialització incipient, la burgesia i un model de societat liberal i participativa fan acte de presència. Les festes són una bona manera de mostrar públicament el poder econòmic d'aquesta nova classe, que es projecta així social i culturalment.

En la dècada dels 80 del segle XIX es van celebrar festes diversos anys. Destaquem les de 1883 per dues raons. D'una banda, se celebra per primera vegada una fira. Segons ens conta Martí Miquel en la seua *Historia de Villajoyosa*, el 18 de febrer s'acorda celebrar tots els anys durant les festes de Santa Marta una fira perquè hi puguen concórrer bestiaris de totes classes. Es va inaugurar el dia 25 de juliol. Ho descriu així: «se adornó el Real de la Feria en su inauguración, con infinidad de faroles a la veneciana, banderas, arcos de triunfo, amenizando la velada la música».

De l'altra, recentment hem descobert que les fotografies més antigues de les festes de Moros i Cristians, i fins i tot de la Vila Joiosa, en general, són de 1883. Ho sabem per la descripció que en fa el cronista Vicente Lloret Soriano 'el Campana' en 1901, en la qual parla de la implicació del Doctor José María Esquerdo en l'organització i com a estat major del seu fill, Jaime Esquerdo Sáez, qui va exercir el càrrec de Rei Cristià, fins i tot sent un xiquet. I això és el que podem veure en dos de les imatges.

En aquest final de segle la situació econòmica i social va anar empitjorant per les prolongades sequeres, la despoblació, les epidèmies de còlera de 1884 i de 1889 i, finalment, la crisi industrial i comercial que va provocar la pèrdua de les colònies d'ultramar en 1898; a aquests fets es va sumar que el port de la Vila va deixar de donar eixida als productes industrials d'Alcoi en favor del de Gandia des de 1893.

3.2 Segle XX

Durant la primera meitat del segle XX només es van celebrar quatre edicions de les festes de Moros i Cristians. Aquestes festes, per tant, són emblemàtiques i tenen un gran valor històric i sociològic. D'una banda, veiem l'evolució dels actes a mesura que avança el segle i, de l'altra, crida l'atenció l'expressió «antiguas fiestas de moros y cristianos» perquè, efectivament, d'una celebració a una altra hi ha un canvi generacional, malgrat que encara es conserva viva la memòria de la festa gràcies a les persones que hi havien participat en les anteriors. Aquestes festes, escasses i espaiades, van ser fonamentals perquè la festa no es perdera. Hi ha una altra circumstància que en va facilitar la continuïtat: el fet que es feren coincidir amb les festes patronals, ja que, encara que va haver-hi anys sense Moros i Cristians, sempre hi havia marcades unes dates en el calendari en les quals aquestes es podien integrar.

1901

Després de més d'una dècada de crisi i sense festes, al desembre de 1900 va succeir un fet que va aconseguir revivar la celebració de Moros i Cristians. El 22 de desembre d'aquell any va tocar la grossa de la Loteria de Nadal a la Vila Joiosa, que va repartir cinc milions de pessetes entre moltes famílies. El número agraciat va ser el 26285.

Es va formar una comissió que va acordar contribuir amb 25.000 pessetes en les despeses de les festes i que «expuso a los representantes del pueblo los deseos que animaban al vecindario de saludar al nuevo siglo celebrando este año con el mayor esplendor las tradicionales fiestas de Moros y Cristianos»³. Per descomptat, el govern local les va acceptar. Com a curiositat direm que també van obsequiar amb 1.000 pessetes als dos xiquets de la Residència Sant Ildefons de l'Ajuntament de Madrid que van cantar el premi, i amb un rellotge d'or i una cadena al telegrafista que va comunicar la notícia.

3 Acta municipal del 13 de gener de 1901, en Márquez, 2011, 101.

Capella del dècim del sorteig celebrat el 22 de desembre de 1900.

«Capella» és el disseny final del dècim sense les xifres impreses del número que juga. En aquesta apareix la deessa Fortuna asseguda sobre el marc que enquadra l'espai per als segells en sec i en tinta. Els segells autenticaven i protegien cada dècim. La deessa, recolzada en la roda alada, símbol del seu caràcter variable, reparteix, generosament, les riqueses que atesora a la seua falda. En el disseny del dècim ressalta l'orla amb escuts i inscripcions. En la part superior, l'emblema borbònic, els lis, presideix els blasons dels cinc regnes que aleshores formaven l'escut. Les armes del Regne de Granada, en la part inferior, i les quatre restants: la torrassa de Castella, el lleó rampant del regne de Lleó, les cadenes de Navarra i les barres d'Aragó. Archivo Histórico-Museo de SELAE.

El Rei Moro va ser Francisco Orts, amo del comerç que va vendre la loteria premiada.

El Rei Cristià va ser Jaime Esquerdo Sáez, fill del doctor José María Esquerdo, el quarter del qual era la Pileta, la casa de la família a la Vila Joiosa que té aspecte de castell pel gust historicista en el moment de la seua construcció.

Per primera vegada tenim documentació sobre les companyies que hi van participar: en el bàndol cristià, Granaders, Catalans, Voluntaris, Caçadors, Contrabandistes, Alabarders, Artilleria i Esquadró de cavalleria o Mosqueters i Marins; en el bàndol moro, Negres, Beduïns i Artilleria.

Rei Cristià de 1901, Jaime Esquerdo Sáez, amb el seu seguici en la Pileta.

Imatge cedida per Belén Soriano.

Segons el cronista Vicente Lloret Soriano 'Campana', el bàndol moro també comptava amb: Guàrdia mora i Pixqueralla, i assenyala que els artillers tenien sis canons; i el cristià amb Hacheros i Gastadors.

Els periodistes que van fer la crònica de les festes van destacar els nombrosos forasters que van assistir als actes. Molts d'ells no van poder allotjar-se per estar tots els establiments i cases d'horta complets i van buscar ombra i descans en les barques de pesca varades a la platja. Se cita que van desfilars més de tres mil persones en la «cabalgata de moros y cristianos» i que més de 17.000 forasters van acudir a gaudir de les festes.⁴

Entre els actes també trobem una al·lusió a les carrosses: «siete son los carruajes que han concurrido a la fiesta, que con el público de todo lo más distinguido, han hecho un derroche de flores, serpentinas y confeti parisino»⁵

En el programa d'actes es denomina a la desfilada «Parada Militar». Es feia un sorteig per a establir l'ordre d'aparició de les companyies i donaven un trofeu a la millor. Aquell any li van donar el premi a les companyies de Voluntaris, Marins i Guàrdia negra. (Márquez, 2011, 123).

A partir de les fotografies que ens han arribat d'aquestes festes coneixem la participació de les dones com a cantineres. Encara que era un paper secundari i auxiliar dels homes, les dones no tenien vetada la seua participació, almenys en les desfilades. Les cantineres van fer la seua aparició en la festa des de finals del segle XIX en molts pobles. Tenen el seu origen en un grup de tropa de l'exèrcit que va estar present a les guerres de Cuba i Filipines (1898), i fins i tot a la guerra del Marroc (1924), encara que ja apareixen representades en el quadre «La Batalla de Wad-Rass» de Mariano Fortuny (1860-1861). Solien ser solteres i

4 Márquez, 2011, p. 119 i 120.

5 Article de secció «Ecos de los pueblos», publicat per la Unió Democràtica el 3 d'agost de 1901, en Márquez, 2011, 115.

Ángela Vaello Orts (Ángela 'el Pou'), nascuda en 1895. Cantinera de la Companyia Alabarders.

Tenim constància d'aquesta companyia en les festes de 1883, 1901 i 1926, encara que molt probablement també hi participaria en les de 1902. 1901

matge cedida per la família Vaello López.

fins i tot sense família, i s'unien a l'exèrcit. Portaven la vestimenta de la companyia però amb falda i uns

pantalons o pololos baix. També era molt característic el barril en la cintura amb licors perquè, en teoria, el seu paper era donar menjar i beguda als soldats, però en realitat també realitzaven tasques de socors. Aquest era el paper que «interpretaven» en la festa. A partir dels anys 20 ja desfilen i, a partir dels 50, ja no adopten sempre el paper de cantinera. Fins a 1984 no van poder desembarcar oficialment, encara que de fet sabem que hi participaven vestides d'homes⁶.

Amb la creació de l'Associació Santa Marta en 1963 naixen dos càrrecs exclusivament femenins, el de Reina major i Reina infantil de les festes. A més del seu important paper en les festes, representaven la ciutat en altres actes i poblacions.

Amb l'arribada de la democràcia, i a mesura que les dones van començar a tindre més participació en la festa, també van començar a tindre càrrecs en la directiva de l'Associació.

1902

Pel que sembla, les festes de 1901 es van viure amb tanta intensitat que l'any següent una comissió popular va plantejar a l'Ajuntament que aquell any també se celebraren. La proposta va tindre bon acolliment i es va aprovar la seua celebració per als dies 25 al 31 de juliol.

Excepte el lliurament de banderes a cada bàndol, el programa fins al dia 27 hi ve marcat per cucanyes, competicions esportives, il·luminació i focs artificials en la fira i en vetlades musicals. El dia 28 ja es dona l'entrada dels exèrcits amb els reis per a jurar la bandera i passar revista. De nit va tindre lloc la retreta militar, una desfilada informal amb un fanal per a il·luminar-se, que acabava en una vetlada musical.

La desfilada de companyies mores i cristianes va tindre lloc el dia 29, seguit de la processó religiosa.

6 En 1953 va ocórrer un accident en una de les barques del Desembarc i, segons escriu Márquez (2011, 184) hi havia també dones.

Fotografia del Rei Moro de 1902.

En el centre el Rei Moro, Jaime Martí Vaello, el fill del qual és el xiquet del turbant gran amb la mitja lluna.

Al seu costat, de blanc, el capità dels Moros de Capeta, Pere Beneyto, amb els seus quatre fills. El major està darrere a la dreta, Joan Beneyto. Les xiquetes cantineres són Asunción i Mari Carmen Beneyto; i el xiquet del trabuc, Toni Beneyto.

A l'altre costat del Rei Moro està Juan Lloret Vives, que va ser ambaixador moro en 1901 i 1902.

Imatge cedida per María Devesa.

El dia 30 concentrava la partida i el Desembarc contrabandista de matí, i de vesprada l'Ambaixada beduïna i la Gran batalla de flors, confetis i serpentines amb premis als millors carruatges. Ja el dia 31 de matinada tenia lloc el Desembarc, l'Ambaixada mora i la presa del Castell, i de vesprada l'Ambaixada cristiana i la reconquesta. També hi havia lloc en el programa per al repartiment de bons als pobres i premis als xiquets i xiquetes més distingits a l'escola.

1926

Després de 24 anys, des de l'Ajuntament s'acorda «tener por proclamadas las tradicionales fiestas en honor a Santa Marta que se celebrarán en los días del 25 al 31 de julio próximo, organizándose a iniciativa popular las antiguas Fiestas de Moros y Cristianos» (Acta de la corporació municipal del 29 de maig). La Comissió de festes afirma que «resurgirán las legendarias Fiestas de Moros y Cristianos [...], el pueblo que no quiere que desaparezcan en absoluto aquellas artísticas y refulgentes manifestaciones de una bella costumbre en la que nuestros mayores sienten todos sus entusiasmos y que en esplendores intensísimos causaba la justa admiración de propios y extraños» (Márquez, 2011, p. 133).

En 1926, com a novetat, un dels actes amb què comencen les festes el dia 25 és un partit de futbol. En els dies 26 i 27, a banda de les cercaviles dels dolçainers, es dedica el dia a jocs i competicions esportives (natació, ciclisme, tir al colom); i de nit balls populars i elevació de globus aerostàtics.

Ja el 28 se celebra l'entrada dels exèrcits, jura de bandera i cercaviles amb les bandes de música. Aquell any va ser Rei Cristià Antonio Baleriola i Rei Moro Vicente Mayor Martínez. L'endemà, dia de la patrona, va haver-hi tret de morterets i salves d'artilleria, actes religiosos, almoines; i de vesprada gran parada militar. Es nomenen les companyies d'Hacheros, Voluntaris, Alabarders, Caçadors, Catalans, Asturians, Marins, Contrabandistes, Moros i Beduïns; i, a continuació, es va celebrar la processó.

Vestit de la companyia Catalans, 1926. Inv. 22518-22520

És de cotó i està compost per tres peces: pantalons, jaqueta amb jupetí cosit i barretina. La barretina acaba en una borla de llana de color negre.

El vestit va pertànyer a Valeriano Llorca López (net del fundador de Chocolates Valor), que va nàixer el 8 de desembre de 1901, va realitzar el servei militar a Melilla des de 1919 a 1922, va participar en la guerra del Rif i li van donar el càrrec de capità.

Anys després el va usar també Jerónimo Tonda.

Donació de Francisca Llorca Soriano.

El divendres 30 va tindre lloc el Desembarc i la partida de contrabandistes, seguit de l'Ambaixada. De vesprada, l'Ambaixada beduïna i de nit retreta militar i vetlada musical. I el 31 es va celebrar el Desembarc, Ambaixada i presa del castell i, de vesprada, Ambaixada cristiana i Reconquesta.

Segons la tradició oral, ens han arribat altres noms de companyies que van participar: Hússars de la Princesa, Capetes, Negres, Escorta del Rei Moro, Artilleria Mora, Artilleria Cristiana.

El Rei Moro va ser Vicente Mayor Martínez i el Rei Cristià Juan Mejías.

1947

Aquest any l'Ajuntament decideix coronar la patrona. Per a això s'aprova la celebració de «las antiguas fiestas de moros y cristianos», després de 21 anys. En aquesta ocasió el Rei Moro va ser Juan Lloret López 'Centella' i el Rei Cristià, José Lloret Pérez 'Calsita'.

Pel que fa a les companyies que s'esmenten en la documentació que ens ha arribat tenim, en el bàndol moro: Negres, Artilleria Mora, Moros de Capeta i Beduïns; i en el cristià: Hacheros, Contrabandistes, Mosqueters, Voluntaris, Marins, Artilleria Cristiana, Caçadors i Alabarders.

Programa de festes de 1947

- 24 12 h: Volteig de campanes i coets
18 h: Tir al colom
20 h: Obertura exposició de pintura
- 25 Volteig de campanes i diana per la Banda Ateneu
13 h: Recepció als pobres
20 h: Gran cucanya de mar
23 h: Revetla monumental i concurs de ball
- 26 Volteig de campanes
18 h: Primera gran desfílada de carrosses (concurs)

Bandera de la Companyia Catalans, 1926.

Inv. 23865

És de cotó i acaba en fils fins daurats. L'escut, que recorda l'escut català, consta de quatre pals o barres en vertical sobre camp d'or, en el centre la creu de Sant Jordi (patró de la ciutat de Barcelona) en gules sobre fons de plata, coronat per la Corona Reial. L'asta és de fusta de 2,14 m de longitud.

Dimensions: 1,35 m de llarg x 1,72 m d'ample.

Donació Jaime Lloret Soler (Pere Isidro).

Vestit de la Companyia Moros de Capeta, 1947

Nº Inv. 024026-024034

Va pertànyer a Jaume Pere Isidro. Consta de casaca roja de ras amb mitja lluna brodada en groc en la part davantera, pantalons bombatxos de ras groc, faixí verd de ras amb dos borles en els extrems, turbant de ras blanc i blau, amb pedreria en la part de davant i adorn metàl·lic daurat amb mitja lluna en la part superior del turbant, cadena daurada de baules grans amb penjoll de mitja lluna, babutxes grogues amb una estrella de huit puntes i rivetades de roig.

Donació de Jaime Lloret Soler (Pere Isidro).

- 27 Diana per la Banda Ateneu
110 h: Carrera de bicicletes
18 h: Segona gran desfilada de carrosses
23 h: Revetla
- 28 Repic de campanes
10 h: Desfilada bandes de música
13 h: Recepció als pobres
16 h: Rebuda al governador civil
18 h: Entrada dels exèrcits
19,30 h: Coronació de Santa Marta
23 h: Revetla
- 29 Volteig de campanes i diana
13 h: Recepció als pobres
19 h: Gran parada militar
1 h: Castell de focs artificials
- 30 A l'alba, diana, Desembarc i partida de contrabandistes. Ambaixada contrabandista
12 h: Recorregut pels carrers per a premiar els millors engalanats
19 h: Ambaixada beduïna
23 h: Concurs de pasdoble
- 31 4 h: Alarma i baixada a la platja
5 h: Batalla naval, Desembarc, Ambaixada mora
19 h: Ambaixada cristiana i Reconquesta
1 h: Castell de focs artificials

El programa de festes es manté pràcticament inalterable fins a 1959, pel que fa als actes de moros i cristians. A partir d'aquella data, es trasllada el gruix d'aquests actes als dies previs a la festivitat de Santa Marta. S'inicien el 24 de juliol i el Desembarc passa a celebrar-se en la matinada del 28. Les festes finalitzen el 31 amb la desfilada infantil de carrosses. I així és com han arribat fins a l'actualitat.

3.3 Creació de l'Associació Santa Marta

Les festes de Moros i Cristians no es van celebrar tots els anys fins als anys 60 del segle XX. Els motius són diversos però, principalment, el seu elevat cost i el fet que gran part havien de ser sufragades pel poble mitjançant col·lectes. Això va suposar que en anys de males collites, de sequeres severes o, fins i tot, d'epidèmia de còlera, no hi haguera ànim ni diners per a celebrar-les. No obstant això, la festivitat de Santa

Acta de fundació de l'Associació Santa Marta signada per l'alcalde de la Vila Joiosa en aquell any, Juan Llorca Agulló. 1963

Paper. Arxiu de l'Associació Santa Marta.

Marta sempre s'ha celebrat, fins i tot en els pitjors anys, amb més motiu, per a demanar la seua intercessió.

Durant la primera meitat del segle XX hem vist que les festes de Moros i Cristians es redueixen a 1901, 1902, 1926 i 1947. A partir de la segona meitat l'ambient és més favorable. Les celebracions de 1950, 1952, 1953, 1956, 1958, 1959 i 1961 així ho demostren.

Encara que hi ha antecedents com el Reglament de 1883 o el Patronat que es va constituir per a cada festa des de 1946, era necessària una organització i direcció de la festa autònoma dels poders civils i eclesiàstics, per a garantir la seua continuïtat. En 1962 un nodrit grup va emprendre una acció popular reivindicativa que es va plasmar en uns versos que es van cantar amb la música de la cançó «La paloma mensajera». Aquests venien a dir que era una ofensa per a la patrona no oferir-li les festes que es mereixia. Al juliol de 1963 l'alcalde Juan Llorca Agulló va anunciar la creació de l'Associació Santa Marta, que s'encarregaria d'organitzar les festes de Moros i Cristians de 1964 i els anys successius. Des d'aleshores s'han celebrat ininterrompudament fins a 2020, quan es van haver de suspendre amb motiu de l'epidèmia provocada per la Covid-19.

3.4 La festa al món

Les festes de Moros i Cristians se celebren a l'Europa mediterrània i a Amèrica llatina, Central i del Nord. Moltes són diferents a les que coneixem. En altres llocs se celebren de manera més senzilla, en uns altres amb teatralitat i, en molts casos, acompanyades de quadres de dansa.

Moltes d'aquestes festes es desenvolupen en una sola jornada i tenen com a fil argumental el robatori d'una imatge religiosa pels musulmans i la seua recuperació per part dels cristians. És el cas de Peníscola, Toixa, Requena i Ares dels Oms (Aras de los Olmos) a la Comunitat Valenciana.

A Amèrica el seu origen es remunta als temps de la colonització espanyola, quan s'utilitzaven les comèdies de moros i cristians per part de les autoritats colonials i les missions franciscanes com a instrument didàctic i evangelitzador dels pobles indígenes.

En el continent americà trobem manifestacions conegudes popularment com a danses de conquesta o Correr la Morisma, especialment a Mèxic i Guatemala.

Al Brasil, exportades des de Portugal, se celebren les festes de Cristiaos e Mouros i la Cavallhada. Aquesta última és una lluita de cavallers, basada en el relat dels «12 pares de Carlomagno», que finalitza amb la derrota dels moros i la seua conversió com a acte més destacat. Al Perú la festa s'acompanya de representacions teatrals religioses.

Aquest mateix patró alligador el trobem en les celebracions de les illes africanes de Sao Tomé i Príncipe, antigues colònies portugueses, i en les asiàtiques de les Filipines, sota el poder administratiu espanyol fins a 1898, on la representació coneguda com a moro-moro, té com a argument la conquesta de Granada.

A Europa trobem celebracions a Portugal, França, Itàlia, Àustria i Croàcia.

A l'illa croata de Curzola es realitza el 19 de juliol una dansa dialogada entre dos grups (blancs, o turcs, i negres, o moros) que s'enfronten per l'amor d'una esclava mora que posseeix el Rei Moro i pretén Osman (rei turc), que és a qui ella estima. Finalitza amb la victòria dels turcs davant dels moros.

A la Toscana italiana (Arezzo i Sarteano), les celebracions es basen en arriscats exercicis eqüestres en els quals es colpeja amb llances la figura d'un sarraí col·locat enmig la plaça. En Villamagna (els Abruços) es reviu el setge turc a la població en 1556.

En Feistritz im Rosental (Àustria), trobem el Kufesnstechen, un joc a cavall que rememora la

Vestit de moro utilitzat a les danses de Moros i Cristians de Chichicastenango (Guatemala).

incursió d'un cavaller austríac en un campament turc al segle XV.

A Espanya trobem celebracions al voltant d'aquest tema: en tres zones geogràfiques principalment: Comunitat Valenciana, Múrcia i Andalusia i Aragó i Catalunya.

La festa moderna de Moros i Cristians a Espanya s'entén com la seqüència d'aquests actes: entrada o desfilada de moros i cristians articulats en filades o comparses, ambaixades i victòria definitiva de les tropes cristianes. Aquest és el que s'ha anomenat «model valencià», però que s'ha exportat també a Múrcia i a alguns punts d'Andalusia, com ara Mojàcar.

Finalment parlariem de la festa tradicional, la que no ha canviat amb els segles, i que es dona en molts punts del territori espanyol, encara que es concentra principalment a les províncies d'Almeria i Granada. Ací trobem dos casos:

Segueixen l'esquema de les comèdies de Moros i Cristians: rapte i rescat d'una imatge religiosa o conquesta d'un castell, amb un missatge adoctrinador molt clar a partir de la representació del bé i del mal (àngel i dimoni, cristià i moro). La seua celebració es concentra majoritàriament a la regió de Las Alpujarras. A Balears es representa un desembarc rememorant els atacs turcs del segle XVI a Sóller, Pollença i Ciutadella; i a Canàries se celebra en diversos punts la victòria de l'aliança cristiana sobre els turcs en la Batalla de Lepant de 1571.

Comprèn una dansa entre els dos bàndols i se sol integrar en les festes patronals o en les del Corpus. Se celebra a Catalunya, en alguns punts de la Comunitat Valenciana, Aragó, País Basc i Castella-la Manxa.

Actual Desembarc
Autor: Quico Hurtado

4. LA FESTA

En la costa els municipis semblen ser més oblidadissos i menys tradicionals en els seus costums; no obstant això, aquest no és el cas de la Vila Joiosa, que manté l'essència i acarona les seues festes de Moros i Cristians. De fet, la població sent una forta inclinació als seus senyals d'identitat, molt marcades en les festes: diferents generacions pertanyents a una mateixa companyia, tradicions... Això sí, no oblidem que la Vila Joiosa és una població receptora de gent i costums, per la qual cosa no rebutja les noves cultures. A més, aquesta simbiosi entre el «nou» i l'«antic» fa dels seus habitants persones obertes i lliures, com per a en un moment de goig, com són les festes, desinhibir-se dels valors quotidians d'una manera alegre i amb una permanent invitació a l'amic i visitant per a demostrar-li les seues arrels i la seua manera de ser en el millor espill on mirar-se: les seues festes.

La idiosincràsia de les festes vileres l'han portada a rebre diferents reconeixements i premis. Així, per Resolució de 3 de juliol de 2003, de la Secretaria General de Turisme, el Consell de Ministres aprovava la declaració de les nostres festes com d'Interés Turístic Internacional¹. Aquest mèrit només el posseeixen actualment cinc festes de moros i cristians a Espanya: Almansa, per la seua Ambaixada mora nocturna (entre altres actes); Alcoi, per la seua antiguitat; la Vila Joiosa pel seu Desembarc; Caravaca de la Cruz, per la seua relació amb la festa dels cavalls del vi; i Crevillent. Prèviament, el 18 de maig de 1965 ja hi havien sigut declarades d'Interés Turístic Nacional.

Dalt, Juan Ferrer Bellver, Juan Lau, en 1966

Autor: Jaime Galiana Llorca.

Baix, Juanfran Ferrer López, fill de l'anterior, a les festes de 2018.

Autor: Alfonso Laguna Cerezo. Segon premi Retrats, 2018.

¹ <https://www.boe.es/boe/dias/2003/08/22/pdfs/A32469-32469.pdf>

Altres reconeixements són la Medalla de Plata al Mèrit Turístic atorgada pel Patronat de Turisme de la Diputació d'Alacant l'any 2000 i la Distinció Especial concedida per l'Associació d'Empreses d'Apartaments Turístics de la Costa Blanca en la 2a Gal·la APTUR del Turisme el 26 d'octubre de 2007, i pels mèrits derivats de la conservació del patrimoni cultural podem destacar el Premi de Conservació i Restauració del Patrimoni Intangible 2008, que atorga anualment l'International Centre for Heritage Conservation (CICOP).

4.1 Companyies

Una de les característiques de la moderna festa de Moros i Cristians és l'agrupació dels seus participants en *filades*, comparses o, com es diu a la Vila Joiosa, «companyies», com s'ha explicat en els apartats anteriors. Actualment, els Moros i Cristians de la Vila Joiosa es divideixen en 11 companyies per bàndol. Algunes d'aquestes tenen 'penyes', que són agrupacions de festers i festeres, les quals, encara que participen en els actes oficials dins d'una companyia i porten la seua

mateixa indumentària, tenen el seu propi quarter, és a dir, la seua pròpia seu festera.

«Unas compañías que en algunos lugares sirvieron para canalizar la ideas políticas del momento pero que en La Vila los motivos de su creación fueron más por razones geográficas (barrios y partidas de la ciudad) y laborales (trabajar en una u otra 'senda' o fábrica de chocolate).» (Albert Alcaraz, en el llibre *22 companyies. Així som i així ho hem viscut*, publicat en 2011).

Els càrrecs festers de cada companyia són el **banderer/a** i el **capità/ana**. El primer s'encarrega de portar la bandera de la companyia en els actes oficials. En algunes companyies aquest càrrec recau durant anys en la mateixa persona, mentre que en unes altres va canviant entre els diferents membres de la companyia.

El capità/ana es tria cada any i és la representant i màxim càrrec fester de la companyia en els actes oficials. Es distingeix per dur una indumentària diferent de la resta dels membres de la companyia i en la desfilada participa precedit d'ostentació i escorta.

Las 22 compañías festeras durante 'la Reconquista' que té lloc la vesprada del 28 de juliol.
Autor: Paco Lloret.

Cada 11 anys, de manera rotatòria, seguint un ordre establert, les diferents companyies tenen el càrrec de **Rei/Reina** de cada bàndol. Una figura que és triada entre els membres de la companyia i que suposa un gran honor per a la persona que l'exerceix, ja que és el màxim càrrec fester en els Moros i Cristians de la Vila Joiosa. El Rei/Reina i la seua companyia s'encarreguen de tancar la desfilada dels seus respectius bàndols amb grans i espectaculars ostentacions i indumentàries.

Breu ressenya de les companyies

Al llarg de la història dels Moros i Cristians de la Vila Joiosa no sempre han participat les mateixes companyies. Hi ha algunes que van tindre un pas efímer, com ara els Mosqueters (1901-1947), els Alabarders (1901-1952), els Moros del Rei (1901), els Asturians (1926) i els Moros Comerciants (1958).

Grup de mosqueters. 1901

Segons el cronista Vicente Lloret 'Campana', els mosqueters portaven 32 genets vestits de tabard fi, dalmàtica curta, botes altes i tocats amb xamberg d'ala tornada, ampli cinturó, mosquet i capa curta.

Fotografia cedida per Belén Soriano.

Vicente Sellés Llorca, companyia de Voluntaris. 1882

Va nèixer en 1869, per la qual cosa aquest retrat degué ser en les festes de 1882 amb 13 anys.

Fotografia cedida per Angelita Sellés.

Bàndol Cristià:

CONTRABANDISTES

Apareixen en 1876 en els primers moments de la festa moderna. Són protagonistes de dos actes propis: l'*Alijo* de Contrabandistes i Pirates, i l'Ambaixada contrabandista. Fonamentada en antics bandolers

andalusos, destaquen pel seu desfilat alegre i vistós a ritme de pasdoble.

VOLUNTARIS

Les quatre barres i la flor de lis són els seus símbols. La seua presència a les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa es documenta per primera vegada el 1901, si bé sembla que ja existien abans. Aquesta companyia representa els voluntaris que s'embarcaren per combatre en les campanyes militars africanes de la segona meitat del segle XIX.

PIRATES CORSARIS

La seua primera aparició en les festes vileres data de 1947. Els Pirates de la Vila podrien simbolitzar aquells mariners que tenien patent de cors per a assaltar naus enemigues des del segle XV. Si bé, tant per la seua indumentària com per la bandera amb les dues túbies i la calavera, s'hi acosten més a la imatge moderna de pirates d'ultramar.

Comparteixen l'acte de l'*Alijo* amb els Contrabandistes.

DESTRALERS

En les cròniques festeres de 1901 ja es nomena la companyia Hacheros. Va ser en 1983 quan es refon la companyia, es tradueix el nom al valencià i es mantenen els símbols: el lleó 'rampant' i dues destrals encreuades. Des d'aqueix moment també es caracteritza per l'ús dels colors blanc i negre.

LLAURADORS

És la companyia que representa el poble armat contra l'enemic. La seua primera aparició en les festes data de 1952, encara que deixa de participar uns anys i es refon en 1973 per un grup de joves del barri de

'l'Horta'. Porten indumentària tradicional valenciana, amb saragüells o davantal, i aporten a la festa un component popular i tradicional de 'la terreta'.

ALMOGÀVERS

És la companyia més jove del bàndol cristià. Va ser creada en 1981 i representa la 'gran companyia', formada per valentes mercenaris contractats per a lluitar contra els turcs otomans, que va aterrir a la Mediterrània durant el segle XIV al crit de «Desperta Ferro». Els Almogàvers de la Vila s'identifiquen pels seus colors: verd, blanc i or; i els seus símbols: el linx ibèric present a la bandera i l'escut, i la llança com a arma. A més, va ser la primera companyia que va utilitzar la marxa cristiana per a la desfilada, concretament «Apòstol Poeta R. Duyos» de José Me Ferrero.

MARINOS

Presentes en la festa des de 1876. Apareixen en l'*Alijo* de Contrabandistes lluitant contra aquests enmig la mar per a impedir-los que arriben a la costa, encara que no ho aconsegueixen. Destaquen pel seu pas marcial a l'estil de les esquadres militars de gastadors, soldats triats entre les companyies de granaders per a encapçalar els regiments.

En l'acte del Desembarc també lluiten contra els moros en alta mar i són els primers a trepitjar la costa.

CAÇADORS

La primera aparició documentada d'aquesta companyia ens remunta a les festes de 1901. Històricament, està vinculada al barri de l'Ermita, on residien els seus fundadors. Quanta la seua representació en la festa, no hi ha consens. Per a uns són les dones i els homes dedicats a la cacera, amb les seues armes de caça; mentre que per a uns altres són 'caçadors de moros'. No obstant això, per la seua indumentària i les armes i els utensilis amb els quals fan la seua entrada,

ens decanem més per la primera hipòtesi.

Els Caçadors també són els encarregats de custodiar el Castell en l'Ambaixada contrabandista i un/a dels seus membres representa el paper del 'sentinella del Castell' pronunciant l'emblemàtica frase: «Alto, ¿quièn vive?» amb la qual s'inicia l'ambaixada.

Es caracteritzen pel seu desfilat enèrgic, a l'estil de militars gastadors, al ritme del pasdoble «Xàbia».

CATALANS

Aquesta companyia troba el seu origen en el batalló de voluntaris catalans que van participar en la guerra d'Àfrica de 1859-1860. La seua primera aparició en la festa documentada és en 1901, encara que es considera que hi va poder participar en les anteriors des del segle XIX.

En les festes de la Vila Joiosa, durant l'acte del Desembarc, és la companyia encarregada de recollir l'emissari del Rei moro, tapar-li els ulls i dur-lo davant les tropes del Rei cristià.

PESCADORS

Des dels seus orígens en 1958 s'associa al barri del Poble Nou. Hi participen al costat dels Marinos en la Partida de Contrabandistes lluitant a la mar contra Pirates i Contrabandistes.

Desfilen amb la marxa cristiana «Pescadors de la Vila» al crit de: «A guanyar, a guanyar»; i, a més, acompanyen la seua desfilada amb utensilis i arts de pesca.

ARTILLERIA CRISTIANA

Oficialment fundada en 1964 per petició de l'Associació Santa Marta per a dotar d'artilleria el bàndol cristià. Defensa la costa vilera amb el seu canó 'Cleopatra'. Amb aquest són els encarregats de disparar les 21 salves en honor de Santa Marta la vesprada-nit del

28 de juliol, quan finalitza l'acció de gràcies a la patrona. Un emotiu acte en el qual diferents càrrecs festers i membres de la companyia s'encarreguen d'encendre la metxa de les diferents salves.

Bàndol moro

MOROS TUAREG

Apareixen en l'escena festera el 1964 en les primeres festes organitzades per l'Associació Santa Marta. Des del primer any el banderer/a desfila en dromedari. Precisament la presència d'aquests animals en la desfilada, les llargues gel·labes i el turbant amb ampli vel, tot de color blau fosc, són senyals d'identitat d'aquesta companyia.

Els Tuaregs són la representació en les festes vileres d'aquesta tribu berber i nòmada del desert del Sàhara.

MOROS DEL RIFF

Va ser fundada en 1964, igual que moltes altres companyies, quan es va crear l'Associació Santa Marta. L'escorpí i els colors teula i negre són els símbols d'aquesta companyia que evoca el territori muntanyenc nord-africà del Rif.

Durant diversos anys (1966-1983), els Moros del Riff van organitzar un acte de gran popularitat: el Festival de la Cançó Vilera. Se celebrava el segon dissabte del mes de juliol. El seu únic objectiu era divertir-se parodiant fets de la vida política i social del poble a través de la música de les cançons de moda. No va ser aquest acte el seu únic exemple d'atreviment. Les dones del Riff van ser les primeres a ensenyar el melic en la desfilada, tot un repte per a l'època.

NEGRES

Es constitueixen oficialment en 1964, encara que ja hi ha ressenyes de la seua existència en les festes de principis del segle XX. Són fàcils de reconèixer perquè en les desfilades porten el rostre i la pell

pintats de negre. De fet, són l'única companyia de les festes de la Vila Joiosa que poden traure en la desfilada el que habitualment es coneix com a «esquadres de negres».

ARTILLERIA DE L'ISLAM

En 1965 s'hi amplien les forces artilleres del bàndol moro amb la incorporació d'aquesta companyia. Va ser una iniciativa d'un grup de catorze treballadors de la ja desapareguda fàbrica de xocolates Hijos de Marcos Tonda. L'estrela de David, els colors blanc i granat, i especialment el seu canó són els símbols que la identifiquen.

MOROS DE CAPETA

Hi ha testimonis que la situen ja en les festes de 1901. El seu nom fa referència a la curta capa que acompanyava la seua indumentària en els primers anys de marxa. Encara que després la capa es va fer d'una llargària més comuna, el nom ha perdurat en el temps. També s'han mantingut els colors vius de la seua indumentària: la capa blanca amb les vores en blau i una mitja lluna blava en el centre, la camisa roja i els pantalons grocs. A més, és característica la doble ploma blanca i blava que decora el seu turbant.

MOROS MERCADERS

És la companyia més jove de les que participen en les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa. Encara que es fundà en 1981, no participà en la festa fins l'any següent. Tant la seua simbologia com la seua indumentària (vestits senzills, gens luxosos, amb teles ratllades...) evoquen les mítiques caravanes del desert. A més, en la desfilada és tot un espectacle el seu mercat ambulat tradicional ple de color i algaravia.

MOROS PAK-KOS

Naix en 1952 inspirada en la comparsa 'Els Pacos' de Mutxamel, que deuen el seu nom al so del tret de l'arma dels francotiradors rifenys que fustigaven les tropes espanyoles durant les campanyes militars del nord del Marroc.

Té com a senyals d'identitat l'estrela de cinc puntes, i els colors roig, blanc i blau.

ARTILLERIA MORA

Encara que no es troba referència documental d'aquesta fins a començaments del segle XX, l'existència de canons i artillers des de les primeres festes de Moros i Cristians ens fa pensar que ja hi va participar en les de 1876.

A més del seu canó i la mitja lluna mora, s'identifica pels colors roig i negre.

GUÀRDIA NEGRA

Va ser fundada per un grup de veïns del barri del 'Paradís' i participà per primera vegada en les festes de 1975. Des dels seus inicis manté el mateix símbol: una cobra índia en posició d'atac.

En els actes de batalla la seua indumentària de colors ivori i negre es completa amb un mocador de cap negre amb cordó negre i plata.

BEDUÏNS

Participen en les festes des de 1876, representant-hi un acte propi: l'Ambaixada de beduïns. És la primera companyia mora de la Vila i és coneguda popularment com 'Els pollosos'. Representen els àrabs nòmades que viuen en els deserts de Nègueb, Sinaí, Sàhara i Aràbia. De fet, beduí significa 'nòmades del desert'.

L'ús de gel-laba com a vestit de batalla i l'espingarda els identifica. A més, en la seua desfilada des de fa dècades participa un ampli grup de xiquets i xiquetes, vestits amb gel-labes, que toquen instruments de percussió al crit de «Poll».

PIRATES BERBERISCOS

Representen els qui tantes vegades, procedents de les costes d'Algèria, van atacar la Vila Joiosa durant els segles XVI i XVIII.

Fundada en 1964, aquesta destaca pel seu propi pas de desfilada. Va ser als pocs anys de la seua creació quan un dels seus fundadors, Francisco Pascual, hi va variar el pas: passà de marcar el ritme de marxa mora (pas a pas) a dividir-lo en tres. Aquesta innovació i els colors negre i groc són els senyals d'identitat d'aquesta companyia.

4.2 El quarter

Més enllà de la representació d'un fet històric i dels actes oficials, la diversió i l'aspecte ludicofestiu de la celebració són fonamentals en les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa.

A més, la festa és una manifestació col·lectiva i només podem experimentar-la de manera grupal. D'ací la importància del quarter: el local fester on cada companyia i/o penya viu la seua festa.

El quarter és el punt de trobada dels membres de cada companyia, és el lloc on es viu la festa abans i després dels actes oficials, l'espai de diversió en el qual es gaudeix del menjar i la beguda, on es balla i es convida a propis, amics i estranys, a tots aquells que hi vulguen divertir-se.

La camaraderia, la convivència i la fraternitat són valors inherents a la festa vilera i és en els quarters on aconseguen la seua màxima dimensió. De fet, és

Quarter fester durant el menjar. Companyia Almogàvers
Foto cedida per Companyia Almogàvers.

característic de la Vila Joiosa, encara que no és un acte oficial, la visita als quarters. De migdia, les companyies ixen de cercavila amb la seua banda de música i visiten altres quarters per a compartir música, gastronomia i amistat.

Quarter fester. Companyia Beduïns. Festes 2018.
Foto cedida per la família Marcet Arlándiz.

Es desconeix per què s'utilitza la paraula 'quarter' per a denominar la seu social de les companyies, encara que es remenen dues hipòtesis: d'una banda, la que basa el seu origen en la caserna militar, el lloc d'allotjament de la tropa, que és la més acceptada perquè és conforme a tota la terminologia militar de la festa, que té el seu origen en desfilades de tropa; i, de l'altra, la que fa referència a la planta baixa de les cases en la zona de l'Horta que es denominaven "cuartel". De fet, encara es conserven algunes plaques a les portes d'aqueixes cases amb aqueixa denominació. Com a curiositat, i a tindre en compte, cal esmentar que aquests baixos en la zona de la platja es deien «botiga» i casualment la companyia Beduïns, que té el seu primer local en la zona de l'Arsenal, és l'única companyia que no té, ni ha tingut, quarter sinó «kábila».

4.3 La música en la festa

La música és l'ànima de les festes i sense aquesta es perdria un dels seus elements inherents. Encara que la música és present en qualsevol festa, en el cas de les de Moros i Cristians n'existeix una de pròpia, la qual es denomina «música festera». És la composta per a les desfilades i actes festers, i suposa un gran patrimoni cultural.

La «música festera» o «música per a Moros i Cristians» són marxes mores, pasdobles i marxes cristianes. Encara que en les festes de Moros i Cristians també s'utilitzen un altre tipus de composicions –com la música per a ballets i boatos, les fanfàrries o les marxes de processó–, aquestes no entren dins de la denominació «música festera».

En la història de la música festera composta expressament per a la Vila Joiosa, n'hi ha molts títols. Especialment en els últims anys s'han compost moltíssimes marxes i pasdobles dedicats als diferents càrrecs festers.

Banda de música en el sector fester durant la desfilada Cristiana de 2019..

Autor: Paco Lloret.

La primera d'elles va ser «Zalé Arráez», una marxa àrab de Francisco Lacalle composta amb motiu de la creació de l'Associació Santa Marta en 1964. El mateix autor va compondre anys més tard, en 1992, la marxa de processó «A Santa Marta», que cada 29 de juliol acompanya la imatge de la patrona pels carrers del barri antic.

El ritme base de la marxa mora és més tranquil. Per a distingir-la d'una marxa cristiana el millor és fixar-se en el bombo: un colp per al pas de la cama esquerra i dues per a la dreta. Els "plats" (platerets) conviden a moure's d'un costat a l'altre. La caixa (normalment utilitzada amb bordó) i els timbals són els fils conductors del ritme, però en els dos timbals cal fer el ritme intercanviant entre l'un (més greu) i l'altre (més agut).

Encara que els instruments de la marxa cristiana són els mateixos, el seu ritme base és diferent, més enèrgic. El bombo marca el pas accentuant el 4t amb dues corxeres per a marcar de nou el començament. Els plats sempre ajuden el bombo i marquen els temps més importants. La caixa té un ritme estàtic i molt marcat, que ajuda a accentuar la fermesa del ritme de la marxa. Els timbals fan el mateix, però jugant amb les seues dues notes.

No sols la música és imprescindible en les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa, també ho són les bandes i agrupacions musicals que hi participen. Són més d'una trentena de bandes les que inunden de música els carrers de la ciutat durant les festes, és a dir, més de mig miler de músics.

Les bandes acompanyen les diferents companyies i penyes en els actes oficials i també en els extraoficials. Podríem dir que durant la setmana festera les bandes són les encarregades de posar la banda sonora a cada moment del dia, siga acte oficial o ball en els quarters. Per això els músics es converteixen en un membre més de la companyia durant la setmana festera i es creen moltes relacions d'amistat entre músics i festers. De fet, hi ha companyies que han contractat la mateixa banda des de fa més de 30 anys.

4.4 Gastronomia

Les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa, més enllà de la representació històrica i d'actes oficials, són uns dies de diversió i convivència. En els diferents quarters s'assaboreix la festa de manera lúdica i distesa. Com sempre, la majoria dels bons moments són al voltant d'una taula o recolzat en una barra.

Els quarters es converteixen en un aparador fantàstic del patrimoni gastronòmic de la ciutat. En aquests trobem una gran varietat de tapes i guisats tradicionals. En el quarter sempre hi ha menjar i beguda per a compartir, a qualsevol hora del dia amb festers, festeres i visitants. Els qui més matinen comencen amb l'esmorzar. Encara que cada companyia té els seus costums, en la majoria de quarters no falten ous estrelats, embotits, llom amb tomaca, salaons... De fet, hi ha una espècie de plat combinat que s'ha denominat «esmorzaret viler» i que consisteix en ous estrelats, pebrera verda i sardina "de bota" (de llanda gran) fregida amb alls i botifarra.

L'esmorzar en el quarter és imprescindible per a començar la jornada festera.

Autora: Pepa Giner. Companyia Llauradors.

A partir de l'esmorzar, les cuines dels quarters estan a tota màquina per a preparar una bella simfonia de tapes que varia cada dia: *punxaetes* (creïlles amb fetge), *calamarets* o pota amb ceba, costella de porc fregida amb alls, sang amb ceba, coques (*de fregitó/tapada* o *escaldada*), faves *sacsades* (estofades) o bollides, tonyina amb tomaca, carn en salsa, salaons... i una llarga llista d'aperitius.

A més dels aperitius, cal afegir-hi plats autòctons i tradicionals que componen els menjars i sopars en els quaters. Tot i que en cada companyia trobarem alguna «especialitat de l'equip de cuina», hi ha alguns imprescindibles: *fesols amb cansalada* (fesols i arròs amb cansalada i altres parts del porc), *paella*, *fideuà*, *pebrereta* (plat típic amb pebreres, tomaques, carabassa i sangatxo, una part de la tonyina en salaó), peix fregit de la badia... i el dia 28, després de la nit del Desembarc, el millor dels reconstituents: *putxero amb tarongetes* (bollit amb pilotes).

Però no sols de pa viu l'home, i menys en festes. La beguda també és un element imprescindible en el quarter. A la Vila Joiosa, a més de les begudes i mescles habituals –cervesa, *nuvolet* (cassalla amb aigua), refrescos, sangria, cubalibres, etc...–, n'hi ha una «cocteleria popular» pròpia. La calor de l'estiu convida a combinar els refrescants granissats amb un toc d'alcohol per a crear una carta molt peculiar: *canari* (absenta i llimó granissat), *lleteta* (whisky i llet preparada), *minifalda* (llimó granissat i ginebra), *mentireta* (aquest originari d'altres llocs, fet amb café licor i llimó granissat) i la beguda típica de la ciutat: el *nardo* (absenta i café granissat).

El *nardo*, a diferència d'altres combinacions espirituoses, té la seua partida de naixement: un grup d'amics el van descobrir en el Café Mercantil, acabaven de tornar d'Alacant d'un concert de Celia Gámez i no paraven de cantar allò de «lleve usted, nardos Caballero», aleshores van decidir batejar-ho així, en honor a l'artista.

4.5 Programa d'Actes

Les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa se celebren del 24 al 31 de juliol en honor de Santa Marta. Durant aquests dies la ciutat viu els seus dies grans i concentra milers de persones en els diferents actes.

Encara que a la Vila Joiosa trobem la trilogia pròpia de les festes de Moros i Cristians (entrades, dia del patró i batalles-ambaixades), aquesta segueix un ordre diferent i se celebra la festivitat de la patrona després dels actes de batalla i ambaixades.

- Entrada de bandes

És l'acte que marca l'inici de les festes. La nit del 24 de juliol, al voltant de les 21 hores, les bandes de música, que acompanyaran les companyies en els diferents actes durant la setmana de festes, fan la seua entrada. A ritme de pasdoble, una a una, precedides de la bandera i el capità o la capitana de la companyia, recorren els carrers cèntrics de la ciutat fins a l'Auditori de la Barbera dels Aragonés, on de manera conjunta interpreten l'himne de la Comunitat Valenciana. En els últims compassos es dispara una mascletà que dona per inaugurades les festes. És un acte senzill però carregat d'emotivitat, perquè la música inunda els carrers de la ciutat i amb aquestes s'encén la metxa de la festa.

- Desfilada mora i Desfilada cristiana

Les desfilades a la Vila Joiosa se celebren les vesprades-nit del 25 i 26 de juliol. Cada any, de manera alternativa, és un dels dos bàndols el que desfila el primer dia.

El grup de percussió del Centre Les Talaies és l'encarregat d'obrir les desfilades. Després d'aquest, les diferents companyies competeixen a mostrar la fastuositat dels seus vestits i boatos, el senyoriu dels seus càrrecs festers... tot això seguint el redoble de les marxes cristianes per al bàndol de la creu i la cadència de les marxes mores per al de la mitja lluna.

L'ordre de desfilada és rotatiu, tenint en compte que cada any és una companyia diferent la que exerceix el càrrec de Rei i desfila en últim lloc.

Les desfilades a la Vila Joiosa són un malbaratament d'imaginació. Cada capità o capitana llueix el seu

Desfilada mora 2008. Companyia Moros Tuareg.
Cap d'esquadra Pedro Marcet 'El Rayo'.
Autor: Pascual Maestre.

'xicotet' boato i el colofó final, l'explosió de color i fantasia, arriba amb el rei o reina de cada bàndol.

- *Alijo de Contrabandistes i Pirates*

L'*Alijo de Contrabandistes* té lloc la vesprada del 27 de juliol. És el primer acte en què la pólvora entra en escena i en el qual només participa el bàndol cristià.

Les companyies protagonistes de l'*Alijo* des de la mar (Contrabandistes, Pirates Corsaris, Pescadors i Marinos) inicien el seu ritual al voltant de les sis de la vesprada i desfilen totes juntes fins al port per a embarcar. Aqueixa baixada és una autèntica festa on l'alegria i els nervis es contagien dels uns als altres, per a crear un ambient únic de camaraderia i fraternitat.

Des del port les embarcacions cristianes es dirigeixen a la costa, on els espera la resta de tropes cristianes. Els artillers i arcabussers no cessen el foc. Disparen per a defensar la seua terra, volen impedir que les tropes representants del bandolerisme andalús arriben a la costa i hi facen el contraban. No ho aconsegueixen: malgrat la pólvora i la lluita cos a cos les 'gents d'Andalusia' arriben a la riba i hi desembarquen sacs i fardells que simbolitzen el contraban.

Aquest acte, gràcies al seu horari vespertí, s'ha convertit en el «bateig de mar» dels xiquets i xiquetes que participen en la festa. La majoria espera la vesprada amb impaciència perquè es converteixen en autèntics guerrers que lluiten en la riba per a defensar la costa, un espectacle que va calant de generació en generació.

Alijo de Contrabandistes i Pirates Corsaris 2010.
Autor: Ginés Lloret.

- *Ambaixada contrabandista*

Una vegada que els contrabandistes han trepitjat la costa, malgrat l'oposició de les tropes cristianes, arriben fins al Castell defensat pels homes i dones del Rei cristià i comença aquesta ambaixada.

Les ambaixades solen narrar els fets històrics esdevinguts en la població i que són l'origen de la festa. Totes les festes de Moros i Cristians representen les ambaixades mora i cristiana, però a la Vila en tenim dues més: la contrabandista i la beduïna.

En l'*Ambaixada contrabandista* les gents d'Andalusia han albirat tropes mores a la llunyania i s'ofereixen al Rei cristià per a lluitar contra elles. Encara que al principi el governador de la plaça

els rebutja per ser «gente facinerosa», després d'escoltar la rèplica de l'ambaixador contrabandista –que li recorda que ells també són espanyols que volen defensar la pàtria– n'accepta l'oferiment i els contrabandistes s'uneixen a les tropes cristianes per a combatre l'enemic, que ja s'albira per les costes veïnes.

La primera referència escrita a l'Ambaixada de Contrabandistes la trobem en el programa d'actes de 1876. No obstant això, segons Ignacio Martí Miquel, l'autor d'aquesta ambaixada va ser Jaume Martí Miquel en 1860; per la qual cosa, possiblement, aqueix any que se celebraven festes es representara per primera vegada aquest acte. El text original va ser reformat en 1886 per Pedro Mingot Gosálbez.

- Presentació de tropes mores al seu rei

Aquest acte té lloc la vesprada-nit del 27 de juliol. En aquest només participen les tropes de la mitja lluna i els protagonistes principals són el Rei moro, amb la seua companyia, i els beduïns.

Aquesta presentació de tropes mores és com una segona desfilada del bàndol moro, però en la qual només participa el capità o la capitana de cada companyia i la seua escorta. Desfila, en primer lloc, el Rei moro i la seua companyia i pugen al Castell

per a, des d'allí, passar revista a les diferents tropes que desfilen davant ell. En últim lloc, es presenta, amb tots els seus membres, la companyia Beduïns, popularment coneguda com «els Pollosos». Arriben corrent, espingarda en mà, a les portes del Castell per a començar la seua ambaixada.

- Ambaixada beduïna

Per a entendre aquesta ambaixada hem de situar-nos a l'altre costat de la Mediterrània, poques hores abans de partir les naus des d'Algèria per a conquerir la Vila Joiosa. Amb aquesta ambaixada els Beduïns, 'nòmades del desert' s'ofereixen al rei moro per a conquerir la terra somiada.

Com a peculiaritat, cal destacar que és l'única ambaixada en la qual no hi ha pólvora.

Es tracta d'un text molt poètic, escrit per Vicente Andreu en 1886, corregit i augmentat en 1901 per Vicente Lloret Soriano.

- Desembarc

El Desembarc és l'eix central dels Moros i Cristians de la Vila Joiosa, el seu acte per excel·lència i el que les diferencia de les d'altres poblacions. A més, amb la celebració del Desembarc, la Vila recobra un acte

Ambaixada beduïna.

Ambaixador beduí: Juan Vicente Linares Pérez..

Autor: Pascual Maestre.

Premi especial Concurs de Fotografia 2008.

Arribada de l'emissari, Felipe Llinares.

Catalans: Cinto Llinares.

Remer: Jaume 'el Florit'.

Finals dels anys 60 del segle XX.

Autor: Matíes Devesa.

singular i propi, la representació d'un fet històric: l'atac barbaresc que va patir la població en 1538.

L'espectacularitat d'aquest acte, amb quasi 150 anys d'antiguitat, és inqüestionable. La matinada del 28 de juliol es viu tota una nit de festa sense descans i, encara que l'inici de la nit pot semblar una més de les festes (quarters oberts, bandes de música, cercaviles, balls, diversió...), a partir de les 3 de la matinada comença la funció i tothom es prepara per a representar el seu paper.

La Vila Joiosa, més que mai, mira cap a la mar. La cadència de les marxes mores marca el pas de les tropes africanes fins al port per a embarcar. Són moments de tensió i nervis, fins i tot per al més veterà dels festers. Allí estan les seues barcasses preparades. Són 26 les que cada any es converteixen en les galeres i fustes de la flota de Hassan Agha, amb centenars d'atacants. Qui, quan està en la coberta de les barques, no s'ha cregut en algun moment el capità corsari que va intentar conquerir la Vila?

Els qui queden a terra agiten un mocador com a

símbol de breu comiat, perquè en unes hores tornaran a ser companys de lluita i de batalla, tornaran a empunyar les seues armes contra el bàndol cristià.

Fotografia del Desembarc de 1883 presa a la matinada del 31 de juliol des del far. Es tracta de la imatge més antiga que tenim d'aquest acte.

Fotografia cedida per Belén Soriano.

Llaüt. S'ha exposat com a barca de l'emissari en l'exposició. Inv. 001359

Bot de pesca MACHACO AX.

Dimensions: 143 x 50 x 369 cm.

Donació d'Eliseo Quintanilla Almagro.

Vilamuseu.

Mentrestant, en terra ferma, al costat de les muralles renaixentistes, van formant les tropes cristianes. A les 5 de la matinada les campanes avisen del perill que s'hi acostava per mar. Els tambors marquen el pas cap a la batalla i les tropes arriben a la platja, transformada en un autèntic campament cristià: tendes de campanya, carbó i ferros per a rostir carn, catapultes i torres guaita... i, com a única llum, el foc de les torxes. Més d'un centenar d'arcabussos desapareixen sense descans,

els canons no cessen, la pólvora és la protagonista... i, de sobte, la foscor de la mar és l'escenari d'un espectacle de foc, llum i color... una suau boira, el fum blanc dibuixa en la riba de la mar una cortina que va desapareixent poc a poc i deixa entreveure l'enemic, la mitja lluna.

El moment de major intensitat és l'arribada de l'emissari del Rei moro. Quan ja des de la costa s'albiren les barcasses mores, una bandera blanca s'acosta a la platja. La companyia Catalans és l'encarregada de recollir l'emissari, tapar-li els ulls i portar-lo davant el Rei cristià, que llig el missatge de pau que li brinden les hosts mores i, de manera freda i decidida, el trenca en mil trossos i ordena retornar a la mar a «ese moro».

Quan l'emissari és retornat a la mar, oneja una bandera roja que avisa la flota sarraïna que la batalla és imminent. Els primers a arribar a la costa són els Marinos, que han intentat frenar l'enemic en alta mar però no ho han aconseguit. Després d'ells, la barca del Rei moro desembarca per a procedir a l'Ambaixada mora.

- **Ambaixada mora**

Segons Ignacio Martí Miquel, aquesta ambaixada va ser escrita a mitjan segle XIX per Tomás Miquel Lloret. El text va ser reformat i corregit notablement en 1876 per Gaspar Mayor Morales, i en 1966 per José Payá, però només algunes de les seues estrofes.

Té lloc minuts abans de l'alba. El Rei moro i el seu ambaixador demanen a les tropes cristianes que es rendisquen, un missatge que els cristians rebutgen de nou i comença la batalla. La pólvora s'intensifica i les barcasses mores s'acosten a la costa mentre van llançant-se a la mar els seus ocupants. En l'horitzó resplendeix la silueta de Santa Marta, mentre en la riba comença la batalla entre moros i cristians, el retrobament, el combat cos a cos, la història, la tradició, la festa en estat pur.

Ambaixada mora. 1883

Al Castell, situat en la plaça de la Constitució (hui plaça de la Generalitat), veiem l'ambaixador i, al seu costat, el Rei cristià, el xiquet Jaime Esquerdo Sáez.

Fotografia cedida per Belén Soriano.

- Ambaixada cristiana i Reconquesta

Després del Desembarc, la mitja lluna mora oneja al Castell. Les hosts sarraïnes eren més nombroses i van prendre la fortalesa. En la vesprada-nit del 28 de juliol torna la batalla cos a cos, la lluita simbòlica entre moros i cristians, els canons i arcabussos...

Aquesta batalla precedeix a l'ambaixada en la qual l'ambaixador cristià convida al moro a abandonar el Castell sense resistència, o el seu exèrcit el recuperarà a la força. Davant la negativa del sarraí, l'ambaixador

Moments previs a l'Ambaixada mora 2019 durant l'acte del Desembarc.

Autor: Paco Lloret.

cristià s'agenolla, prega protecció a Santa Marta i torna el combat i la posterior reconquesta cristiana del Castell.

- Acció de gràcies a Santa Marta

Amb la reconquesta del Castell finalitzen els actes de batalla. Les tropes mores són simbòlicament tirades a la mar. La representació històrica ha acabat. És el moment de l'abraçada, de la comunió entre moros i cristians. La pólvora cedeix el seu espai a la música i els festers i les festeres acudeixen a l'església de Nostra Senyora de l'Assumpció a donar gràcies a Santa Marta per la seua contínua protecció des d'aquell 29 de juliol.

- Tret de salves en honor de Santa Marta

L'Artilleria cristiana és l'encarregada de disparar 21 salves en honor de la patrona una vegada han passat per l'església les més de tres mil persones que en participen en les festes. Membres d'aquesta companyia i els diferents càrrecs festers són els encarregats d'anar encenent les metxes de les 21 salves.

Santa Marta en processó.

Autor: David Revenga.

Tercer premi Actes Festius, 2007.

- 29 de juliol, dia de Santa Marta

Com s'ha dit abans, la Vila Joiosa no segueix l'ordre habitual de la trilogia festera i celebra el dia de la patrona després de les ambaixades i batalles. És un dia solemne, en el qual ja no hi ha indumentària festera, excepte els qui participen en la processó per a representar les companyies.

El 29 de juliol, la Vila Joiosa comença el dia cansada després de quatre dies de festa, però amb una llum especial. És el dia de la patrona i això significa que, des de molt enjorn, es disparen coets com a despertà i les campanes voltegen per a anunciar un dia gran.

A les 12 del migdia se celebra missa solemne en honor de Santa Marta i a les 20 hores la imatge de la patrona és portada al coll pels carrers del barri antic. Un dels moments especials d'aquesta processó és l'arribada de Santa Marta a la platja, on és alçada a pols mirant cap a la mar perquè protegisca els pescadors que cada dia ixen a pescar. Milers de persones acompanyen la patrona durant el recorregut de la processó.

El dia de Santa Marta finalitza de mitjanit amb un castell de focs artificials que es dispara a la platja de la Vila.

- Concurs de paelles

Una prova de la importància que té la gastronomia en la festa és el tradicional «Concurs de paelles» que se celebra des de la dècada dels 60. En els últims anys ha sigut l'acte de tancament de les festes el 31 de juliol, encara que tradicionalment se celebrava el dia 30.

Hi participen les 22 companyies festeres i es completa amb música de xaranga i degustació de cervesa, sangria, aperitius... En definitiva, un dia més de festa.

Sens dubte, la paella és un dels plats més típics de la nostra terra i, a més, està lligat a dies festius, als diumenges, a les reunions d'amics en les casetes de camp. Potser aquest és el motiu pel qual hi ha molta gent que sap els «secrets» de la seua elaboració i aquest dia festers i festeres de cada companyia participen en el concurs. Això sí, la tasca no és senzilla perquè

Concurs de paelles en els anys 80. Foto cedida per Companyia Marinos.

l'elaboració és amb foc de llenya i, encara que li aporta més autenticitat, també hi afig una mica de dificultat.

Mentre en el recinte fester es couen les paelles del concurs, en els diferents quaters es preparen unes altres perquè tots els membres de la companyia gaudisquen aqueix dia d'una bona paella vilera.

- Desfilada de carrosses

L'últim acte de les festes vileres té com a protagonistes els més menuts de les companyies. La vesprada del 31 de juliol els carrers del centre de la Vila es converteixen en l'itinerari d'una gran desfilada de carrosses. Els xiquets i les xiquetes de les diferents companyies i penyes llancen des d'aquestes infinitat de regals, caramels, xocolates, etc.

Al programa oficial d'actes, cal afegir-ne alguns previs, els quals tenen lloc a principis del mes de juliol. La primera cita festera és la presentació de la revista oficial de festes de Moros i Cristians que cada any edita l'Associació Santa Marta. Aquesta revista, de la qual ja s'han editat 57 números, a més de les fotografies de càrrecs festers i la crònica anual de les activitats de l'Associació Santa Marta, recull nombroses col·laboracions literàries sobre experiències i vivències festeres, així com articles de divulgació d'investigacions relacionades amb el municipi i la seua història. Pel que fa a les portades d'aquesta publicació, des de l'any 2000 l'entitat festera va sumar al concurs anual de cartells, que convoca des de l'any 1964, el de la portada de la revista. La segona cita és sempre el primer dissabte de juliol i és la presentació de càrrecs festers i el pregó de festes.

Carrossa decorada amb paper que forma l'escut de la Vila Joiosa i l'any en números romans. Probablement estan en la Pileta, la casa del doctor José María Esquerdo. 1901
Fotografia cedida per Belén Soriano.

Processó 2016
Autor: Raymond Lofthouse
Primer premi Actes Festius, 2016

5. MÚSICA, PÓLVORA I DESEMBARC

Fa trenta anys, Onda Cero Marina Baixa –en aquell moment Radio Luz– va posar en antena el magazine «Música, pólvora i desembarc», un programa radiofònic dedicat a les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa. Estava dirigit en els seus inicis per Ignacio Lloret, ‘Nabuco’, i des de fa quasi vint anys per Marta Llinares.

«Música, pólvora i desembarc» ha adoptat diferents horaris però, en la majoria de temporades, ha mantingut el mateix format: 22 programes diaris (un per cada companyia festera), de dilluns a divendres, des del 23-24 de juny fins al 24 de juliol.

Aquest programa s’ha convertit en el tret d’eixida de les festes de Moros i Cristians de la Vila Joiosa. Podem dir que amb «Música, pólvora i desembarc» i la seua sintonia, el pasdoble «Als Preparats» d’A. Carrillos, comencen les festes.

Durant els seus 30 anys d’emissió no hi han faltat les entrevistes a càrrecs festers, l’actualitat festera, la

música festera, els comentaris i les reflexions sobre festes, els orígens, la història, la gastronomia, les festes en altres llocs, els xiquets i les xiquetes en la festa... En definitiva, «Música, pólvora i desembarc» ha sigut, és i serà un espai ple de festa i, el que és més important, un espai protagonitzat per festers i festeres, que comparteixen les seues il·lusions, els seus records i les seues experiències amb tots els oients.

↑ Ignacio Lloret, Nabuco, va iniciar el programa «Música, pólvora i desembarc».

← Marta Llinares, actual directora del programa fester, amb el seu col·laborador més antic, Albert Alcaraz.

Desembarc 2016

Autor: Felipe Jiménez Ordóñez

Primer premi Desembarc i Batalles, 2016

6. FOTOGRAFIES

Diuen que “una imatge val més que mil paraules”.

La intensitat de la festa en una mirada. Premi especial del Concurs de Fotografia 2009.

Autor: Pedro Marcet.

En el cas de les fotografies de festes, aquestes tenen un valor afegit: són el testimoni gràfic de moments de la història col·lectiva d'un poble. Sense l'existència d'aquestes fotografies molts detalls o particularitats de les festes no s'haurien conegut. Per això ha sigut fonamental la col·laboració ciutadana en els treballs de documentació per a aquesta exposició. Fins al moment de redacció d'aquest Catàleg, s'han inventariat prop de 1.200 fotos anteriors a 1970, que ja formen part de l'arxiu de Vilamuseu perquè futures generacions puguin redescobrir-les.

També és curiós recordar que, fins als primers anys del segle XXI, anar a veure les «fotos de festes» era com un acte més de les pròpies festes. Les botigues de fotografia habilitaven locals per a exposar les realitzades durant els diferents actes. No existia la possibilitat de veure-les de manera digital, així que s'imprimien totes, milers i milers de fotos. Així, durant les festes, i especialment els dies posteriors, o fins i tot setmanes, qui s'acostava a aquests locals se submergia en una mar d'imatges, en un laberint fotogràfic ple de color. Milers de fotografies «agafades amb pinces», de manera literal, que sens dubte convidaven a retrobar-se amb la festa viscuda.

Portal decoratiu a la Costera la Mar. 1926

Autor: J. Tito

7. DECORACIÓ DE CARRERS

Les festes de Moros i Cristians no han sigut l'única mostra de devoció a Santa Marta. Quan va finalitzar la Guerra Civil, alguns anys abans de celebrar-se les emblemàtiques festes de 1947 (les primeres després de la guerra), el veïnat del barri antic engalanava els seus carrers per a la processó de la Patrona.

Ventalls, flors de paper, al·legories marineres... tot el que la imaginació podia dissenyar, les mans de les veïnes i veïns dels carrers ho feien realitat. Carrerons amb aroma de devoció i festa, de vesprades de convivència i fraternitat. Es dissenyaven, confeccionaven i realitzaven tot tipus de muntatges perquè els carrers foren dignes del pas de la patrona.

Aquesta tradició es va mantindre durant algunes dècades, però als anys 70-80 molts veïns van abandonar el barri antic per a viure en altres zones noves de la ciutat i aquesta tradició es va anar perdent.

Carrer Doctor Álvaro Esquerdo, popularment *Carrer Llimons*, engalanat i amb la imatge de Santa Marta sobre un arc d'entrada.

Anys 40 del segle XX.

BIBLIOGRAFIA

Alcaraz i Santonja, Albert, 2001: "Santa Marta (La Vila Joiosa)". A A. Ariño i V. Salavert (dirs.), *Calendari de Festes de la Comunitat Valenciana*. València: Fundació Bancaixa, 138-141.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2001: "Tradició i modernitat en les nostres festes de Moros i Cristians. A *Revista de Festes de Moros i Cristians*. La Vila Joiosa: Associació Santa Marta, 92-93.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2004: *La Tarasca de Santa Marta*. En *Revista de Festes de Moros i Cristians de La Vila Joiosa*. Associació Santa Marta.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2006: *Moros i Cristians, Una Festa*. Picanya: Edicions del Bullent.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2008: "La Història de la Festa i la Festa de la Història. Entre la tradició decimonònica i la reivindicació medieval: dos arguments per analitzar els Moros i Cristians actuals". A *Revista de Festes de Moros i Cristians*. La Vila Joiosa: Associació Santa Marta, 200-205.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2009: "Moros vells, cristians nous. Mudèjars i moriscos en la festa de Moros i Cristians". A *Revista de Festes de Moros i Cristians*. La Vila Joiosa: Associació Santa Marta, 244-249.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2010: "Els Moros i Cristians i la guerra hispano-marroquina de 1860". A *Revista de Festes de Moros i Cristians*. La Vila Joiosa: Associació Santa Marta, 220-223.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2011: "Un dels trets més característics...". Pròleg a Ruiz Soler, Carlos (coord.), *22 companyies. Así somos y así lo hemos vivido*. La Vila Joiosa: Companyies de Negres i Destralers, Rei Moro i Cristià de la Vila Joiosa 2011, s/p.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2011: "La Vila Joiosa en època contemporània. De mar enllà, de temps endins". A *La Vila Joiosa. Arqueologia i Museu*. Alacant: Marq, 260-281.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2013: "Naumàquies i desembarcaments festius. El Desembarc de la Vila Joiosa (1876-)". A *Revista de festes de Moros i Cristians*. La Vila Joiosa: Associació Santa Marta.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2017: "Dansant amb els altres entre sorra i escuma de mar. El Desembarc de la Vila Joiosa". A *La dansa dels altres. Identitat i alteritat en la festa popular*. Catarroja: Afers, 131-136.

Alcaraz i Santonja, Albert, 2019: *La dimensió lúdica i transgressora de les festes de moros i cristians. Sociabilitat, diversió i espectacle en l'origen, evolució i expansió d'una festa moderna (1839-2018)*. Sant Vicent de la Raspeig: Universitat d'Alacant. Tesi doctoral, recuperada de file:///C:/Users/usuario/Downloads/tesi_doctoral_albert_alcaraz_santonja.pdf (visita el 6/06/2021).

Alcaraz i Santonja, Albert y Marí Molina, Mª Jesús, 2017: *Arca de Santa Marta*, dossier de la peça de temporada primavera 2016, Ayuntamiento de Villajoyosa.

Bonmatí Lledó, Carmina, Marí Molina, Mª Jesús, Doncel Recas, Paula y Espinosa Ruiz, Antonio, 2013: *La Barbera dels Aragonés*. Casa Museo. Catálogo. Ayuntamiento de Villajoyosa.

Borja i Sanz, Joan, 2005: *Llegendes del sud*, Edicions del Bullent.

Colomar Ferrer, Santiago, 2016: *Una frontera oblidada. Atacs i desembarcaments de corsaris nordafricans a Catalunya, València i Balears (1571-1650)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona [Descarregable a <https://www.tesisenred.net/handle/10803/398537#page=1>, consulta 1/7/2021].

Escolano, Gaspar Joan, 1610: *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, Pedro P. Mey, València, vol. 1, cap. XII, 39-43.

Espinosa Ruiz, Antonio, Navarro Tito, Mercedes y Llinares Izquierdo, M^a del Mar, 2003: *Santa Marta. Cinc segles d'història de la Vila, Ajuntament de la Vila Joiosa*, la Vila Joiosa.

Espinosa Ruiz, Antonio, 2011: "El patrimoni medieval i modern de la Vila Joiosa", a *La Vila Joiosa, Arqueologia i Museu*, MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant, Diputació Provincial d'Alacant, 214-221.

Espinosa Ruiz, Antonio, Castillo Belinchón, Rocío; y Sáez Lara, Fernando, 2011: "Una comarca abocada al mar: ports i navegació a la Marina Baixa", a *La Vila Joiosa, Arqueologia i Museu*, MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant, Diputació Provincial d'Alacant, 260-281.

Ferri Chulio, Andrés de Sales, 2010. *Lágrimas divinas en la piedad popular alicantina en los siglos XVII y XVIII*. Andrés de Sales (ed.).

Galiana Soriano, Agustí, 2011: *Documentació històrica i bibliografia de la Marina Baixa*, Associació d'Estudis de la Marina Baixa i Museu Municipal de la Vila Joiosa-Ajuntament de la Vilajoiosa, la Vila Joiosa.

Gonzaga, Vespasiano Manrique, 1693: *Ordinacions tocants a la custòdia y guarda de la costa marítima del regne de València*, València.

Hinojosa Montalvo, José, 2004: *La piratería y el corso en el litoral alicantino a finales de la Edad Media*, Diputación Provincial de Alicante, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.

Llinares Izquierdo, M^a del Mar, 2001: *La iglesia fortaleza de la ciudad de Villajoyosa*, Ajuntament de la Vila Joiosa, La Vila Joiosa.

Llobell Frasquet, José, 2017: “Las Cortes Valencianas exigen la defensa de las costas en el siglo XVI”, Sarrià 13, Associació ‘Estudis de la Marina Baixa, Altea y la Vila Joiosa, 61-78.

Lloret Soriano, Vicente, 1901: *Reseña de Moros y Cristianos*, Madrid, Tipografía del Sagrado Corazón.

Márquez Galvañ, Vicente, 2003: *Esencia y tradición de la fiesta en La Vila -Siglos XVIII y XIX-*. *Los Archivos de la Fiesta II*, Editorial Club Universitario, San Vicente (Alicante)

Márquez Galvañ, Vicente, 2009: 1538. *Crónica del día de Santa Marta*, Compañía de Moros Tuareg, la Vila Joiosa.

Márquez Galvañ, Vicente, 2011: *Los archivos de la Fiesta en la Vila*. La historia de los Moros y Cristianos a través de dos siglos de documentos (Edición corregida y ampliada), Asociación Santa Marta, la Vila Joiosa.

Márquez Galvañ, Vicente, 2016: *1543, día de todos los Santos. La villa de Villajoyosa y la fortaleza de Benidorm*, Bubok Publishing.

Martí Miquel, Ignacio, 2016: *Historia de Villajoyosa*, Manuscrito original de 1877, corregido y ampliado entre 1919 y 1922 por el autor. Editado y comentado por Agustí Galiana Soriano, Francisco Martínez Zaragoza y Antonio Espinosa Ruiz, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación Provincial de Alicante, Alicante.

Martí de Viciàna, Rafael, 1564: *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su Reyno*. vol. 3, València.

Menéndez Fueyo, José Luis, 2016: *Guardians de pedra. Els castells d'Alacant*, Marq-Diputació Provincial d'Alacant, Alacant.

Menéndez Fueyo, José Luis, 2011: “Construere in villa. Vilajoiiosa y las poblas de fundación feudal en el sur del Reino de Valencia”, a *La Vila Joiosa, Arqueologia i*

Museu, MARQ Museu Arqueològic Provincial d'Alacant, Diputació Provincial d'Alacant, 222-241.

Montoliu Serrano, Rosa, 2019: *Cultura y Religiosidad Valenciana: la colección de Gozos del Archivo de la Catedral de Valencia*, Máster en Patrimonio Cultural: Identificación, Análisis y Gestión.

Pardo Molero, Juan Francisco, 2000: “Proyectos y obras de fortificación en la valencia de Carlos V”, *Estudis* 26, 169-171.

Requena Amoraga, Francisco, 1997: *La defensa de las costas valencianas en la época de los Austrias*, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.

Villalón Camacho, Manolo, 2007: *Embajadas y Embajadores*. Cuadernos de la Fiesta. Moros y Cristianos Villajoyosa, la Vila Joiosa.

VoráGINE, de la; Santiago, 2005: *La Leyenda Dorada*, Tomo II, CV. Alianza editorial.

VV.AA., 2003: *La luz de las imágenes*. Orihuela, Fundación de la Comunidad Valenciana de la Luz de las imágenes.

VV.AA., 2011: *22 Compañías. Así somos y así lo hemos vivido*, Compañías Negres y Destralers, la Vila Joiosa.

Zaragoza Fuster, Teresa, 2013: “La dona en la festa”, *Revista de Festes 2013*, Asociación Santa Marta.

FONTS DOCUMENTALS:

Arxiu Municipal de la Vila Joiosa

Arxiu del Regne de València

Arxiu de la família Aragonés. Cessió de Paco Macià

Arxiu de la Parròquia de l'Assumpció de la Vila Joiosa

WEBS (accés juliol de 2021)

<http://gogistesvalencians.blogspot.com/>

<https://bgarrigos07.wordpress.com/2014/08/17/origen-del-termino-cantina/>

<https://bgarrigos07.wordpress.com/2014/08/18/les-cantineres-a-finales-del-segle-xix-en-xixona/>

